

1923 TÜRK-RUM MÜBADELE ANLAŞMASI SONRASINDA İZMİR'DE "EMVÂL-İ METRÛKE" VE "MÜBÂDİL GÖÇMENLER"

Arş. Gör. KEMAL ARI

1923 yılı kışa dönerken, çok yönlü Türk Devrimi'nin özdeş bir toplum, ulusal bir devlet yaratma boyutunun gelişme çizgisi önemli bir evreye girmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın, "Rum Sındığı Meydan Muharebesi" olarak nitelendirdiği¹. Başkomutanlık Meydan Savaşı ile, sömürgeci düşman ordularının "kuvâ-yı asliyesi" ni inanılmayacak kadar kısa bir sürede yok ederek, uzunca bir zamandır ezilmek, sömürge altına alınmak istenen Türklere eşsiz bir zafer kazandırmasıyla, Türklerin aşağı-yukarı üçbuçuk yıl boyunca bir ulus olarak yaşama savaşı verip², "ulusal diriliş" gibi yolunda çalıştıkları "ulvî ve mukaddes" amaç, ulusun genel ve ortak "gayret ve himmeti" ile sonuçlanırken³, yeni Türkiye'nin "ulusal diriliş süreci" de, yeni bir aşamaya girmişti. Anadolu, Yunan Ordusu'nun en son neferinden dahi "tathîr" edilirken⁴, bir zamanlar sömürgeci orduların Anadolu'ya çıkışlarını "İsa'nın Dirilişi" gibi dinsel bir motife dayandırarak⁵ işbirliği içine girmiş olan Anadolu Rumlarının da Anadolu'yu terketmeye başlamalarıyla, birdenbire artan demografik ivme, Türklere, çokca zamandır kangren olmuş bir yarayı kesip atma ve özdeş bir toplum yaratma yolunda önemli bir fırsat yarattı. 30 Ocak 1923'te, Lozan'da imzalanan "Türk-Rum Nüfus Mübâdelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması" uyarın-

¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 2. baskı, Ankara, 1961, s.267; Hacı İl-Bey'in, I. Murat zamanında, Edirne'yi geri almak için ittifak kuran Sırp, Bulgarlar ve Macarlar'ı, Meriç Nehri kenarında, gece yarısı üç koldan ani bir baskınla, az bir kuvvet ile yokettiği savaşı Osmanlı Tarihi'nde "Sırp Sındığı" denilmektedir (M. 1364). Örnek olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, 4. baskı, TTK yay., Ankara, 1982, ss. 167-169; M. Kemal Paşa, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı, "Sırp Sındığı" savaşına benzetir: "Bu muharebe Rumlar'ın kalplerini sındırmıştır." Atatürk'ün Söylev ve ..., s.267.

² "İtiraf edelim ki, biz üç-buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk... Üç-buçuk senedir, tamamen millet olarak yaşıyoruz (27 Eylül 1922), a.g.e., C. II, 3. baskı, Ankara 1981, s.45.

³ A.g.e., C. I, s.267.

⁴ A.g.e., s.260.

⁵ Bkz. Dido Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, (Çev. A. Tokatlı), İstanbul, 1986,

ca⁶, İstanbul dışındaki Ortadoks Rumlar ile, Batı Trakya dışındaki Müslüman Türkler, zorunlu olarak göçettirildiler.

Bu yeni evrede, Türkiye için de, Yunanistan için de çözümü zor yeni sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel sorunlar ortaya çıktı⁷. Savaş yıllarının ekonomileri, her iki ulus için de savaş sonrası yıllara küçümsenemez ekonomik külfetler bıraktı⁸. Yunanistan, Anadolu'yu fethetmek gibi bir ülkü uğruna tüm kaynaklarını seferber ettiği *Küçük Asya Macerası* sonunda uğradığı yenilgi ile, bu kaynakların heder olup gitmesine neden olmuşken, bu duruma savaş sonrasında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal şok dalgaları da ekleniverdi. Yunanistan'ın uğradığı yenilginin sonuçları, hem Yunanistan'ı hem de Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar yarattı; çünkü, Yunanistan, iki halkın karşılıklı mübadelesi öncesinde, yenik düşmüş askerlerin ardısıra Yunanistan'a yığılmış olan Anadolu'lu Rum göçmenlerin yarattığı izdihamı ortadan kaldırmak, onların barınmalarını, iâşelerini sağlamak gibi çetin bir sorunla karşı karşıya iken⁹, yenilginin psikolojik etkisiyle Anadolu'dan

⁶ Mübadele Anlaşması'nın tam metni için bkz. İsmail Sosyal, *-Tarihçileri ve Açıklamaları İle Birlikte- Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983, ss.177-183; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler-*, (Çev. S.L. Meray), C.I, T.I, K.II, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1969, ss.17-22; sorun üzerine ABD'nin bakış açısını sergileyen ve tam metni veren bir çalışma için bkz. Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *ATESE-Türk-Yunan İlişkileri-*, Gn. Kur. yay., Ankara, 1986, ss.241-257; özet olarak bkz. *İskân Tarihçesi*, Hamit mat., İstanbul, 1932, ss.8-11; yine bkz. Mehmet Esad Atuner, *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukaveleler*, Damga mat., İstanbul, 1932.

⁷ Bkz. Stephan P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932; D. Pentzopoulos, *The Balkan, Exchange of Minorities and its impact upon Greece*, Paris, 1962; yine bkz. S. Akgün, a.g.y., ss. 244-246; Ömer Dürrü Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek- Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*, CIX/53 (Mayıs 1988), ss. 302(46)-308(52); kültürel sorunlara değinen hoş bir çalışma için bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar", *Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK yay., Ankara, 1985, ss.227-238.

⁸ Yunanistan'ın savaş sonrası yeni Maliye Bakanı, gazete muhabirlerine şunları söylemişti: "Vaziyet-i maliye sefilânedir, fakat nevmid değildir. Evvelâ yalnız 216 milyon drahmi iken şimdi 800 milyon drahmiye bâliğ olan bütçe açığını kapamaya muvaffak olacağımızı zannederim" *Yeni Asır*, II Eylül 1922; Türkiye'nin ekonomik durumu ile ilgili olarak örneğin bkz. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları: 3, Ankara, 1982; savaş yıllarının malî zorlukları için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, 1981.

⁹ Savaş sonrasında, henüz hükümeti kurmadan önce Gounaris şunları söylüyordu: "Yeni kabine süratle teşekkül etmelidir. Asya-ı Suğra Ordusu'nun tahliyesi, yüzbinlerce muhacirinin iâşesi, ...terhis edilecek efrada iş bulunması, ...teşekkül edecek kabineyi en ziyâde meşgûl edecek meseledir." *Yeni Asır*, 10 Eylül 1922; ayrıca bkz. S.P. Ladas, a.g.e., çeşit. sayf.; D. Pentzopoulos, a.g.e., çeşit. sayf.; "Yunanistan, kıstlı topraklarında birden bire kendi ırkından yaklaştık iki milyon-

kaçan başbozuk asker, Yunanlı eşkiya, hınç alma amacı güden halk grupları, hatta Yunan polisi aracılığıyla, Yunanistan Türklerine akıllara sığmaz baskılar uyguluyordu¹⁰. Zorluklar açısından, Türkiye de aşağı-yukarı benzer durumdaydı. Sosyo-ekonomik güçlükler, yeni Türkiye'nin idealist, atılcı kadrolarının heyecan dolu çabalarıyla aşılmaya çalışılırken, yanıp-yıkılan yerler ahalisinin barınma, iâşe, sağlık v.b. sorunları ile, bunlarla birlikte, Yunanistan'daki baskıdan kaçan mülteci Türklerin yarattığı demografik sorunlara bir de, sayıları 500.000'e yakın mübadele göçmenlerinin barınma, iâşe, sağlık v.b. sorunları eklenivermişti¹¹.

Bu çalışmanın amacı, Anadolu'yu terkeden ve mübâdele yolu ile giden Rumlardan artakalan ve "emvâl-i metrûke" denilen, Türkiye'nin geneli ni ilgilendirir nitelikteki terkedilmiş mallar; yani ev, dükkân, mağaza, fabrika, değirmen, tarla, bağ, bahçe v.b. ile paraca değerli her türlü taşınabilir mallar sorununu, mübâdele göçmenlerinin yerleştirilme sorunu paralelinde, İzmir ve çevresi örneğinde ele almaktır. 1922 yılı sonlarından, mübâdil göçmenlerin gelmeye başladıkları 1923 yılı sonuna değinki bir yıllık süreli "emvâl-i metrûke" ve "fuzûli işgâl" sorununu, bu derginin geçmiş sayılarından birinde yayınlamıştık¹². Savaş yıllarında evi barkı tahrip

dan fazla nüfusu barındırmak zorunda kalmıştı." S. Akgün, a.g.y. s.247; Yunanistan'a kaç Rum'un kaçtığı kesin olarak bilinmiyor; "Muhacirinden vakit ve hali iyi olanlar otellere yerleşmişlerdir. Fakir olanlara hükümet tarafından mesken bulunacaktır" *Yeni Asır*, 11 Eylül 1922; yine bkz. Ö.D. Tesal, a.g.y., s.305(49).

¹⁰ Bu baskıların en canlı kaynağı, o tarihte Selanik'te yayınlanan *Yeni Asır* gazetesinin ulaşamadığımız sayıları olmalıdır. Bu tür haberler, Türkiye'de çıkan gazetelerde geniş yer almıştı. Konuya kısmen şurada değinilmiştir: Kemal Arı, 1923 *Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1988, ss.75-79; ayrıca bkz. Ö.D. Tesal, a.g.y., ss. 303(47)-205(59); o tarihlerde Selanik'te yayınlanan *Yeni Asır* gazetesi, Rumca gazetelerin halka "itidal ve sükûnet" önererek, "felaket zamanlarında sogukkanlılığın lüzûmunu pek hareketli bir lisan ile" anlatmaya çalıştıklarını, bunun, "matbuatın uhdesine kalmış nârin ve mühim vazifelerden" olduğunu yazıyor. *Yeni Asır*, 11 Eylül, 1922.

¹¹ D.İ.E. *İstatistik Yıllığı*, C.III (1930), Ankara, 1930, ss.100-101 de, 1921-1929 yılları arasında, Türkiye'ye gelen ve yerleştirilen göçmenlerin vilâyet itibarıyla tablosu verilmiştir. Toplam 477.918 olarak gösterilen sayının, 21.172'si, 1922 yılı öncesi gelen göçmenlere aittir. Aynı kaynağın 99. sayfasında bu yıllar arasında gelen göçmen sayısı toplam olarak 577.958 olarak gösteriliyor ki, mübadele ile 500.000'e yakın göçmenin Türkiye'ye geldiği söylenebilir; aşağı yukarı aynı yargıya varan şu çalışmaya bkz. Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, C.III/4 (Aralık 1970), s.11.

¹² Kemal Arı, "Yunan İşgali Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metrûke' ve 'Fuzûli İşgâl' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V/15 (Temmuz 1989), ss.691-706; bu yazının

olmuş felâketzedeler, yanıp-yıkılmaş harikzedeler ve yurt sınırları ötesinden kalkıp, anayurda sığınmış olan mültecilerin, “*emvâl-i metrûke*”den bir pay kapmak amacıyla, varolan terkedilmiş malları pay-paçak edercesine yaratıkları “*fuzûli işgâl*” sorunu, bu insanların ve oluşturdukları grupların sosyo-ekonomik durumları, hükümetin hem “*emvâl-i metrûke*”, hem de bu grupların yarattığı sorunlara yaklaşım biçimi, sorunu değerlendirışı ve çözümü için izlediği uygulamalar, bu çalışmanın konusunu oluşturmuştu.

1923 yılı kışa dönerken, mübadele göçmenlerinin Anadolu’ya gelmeye başlamalarıyla, *emvâl-i metrûke* sorunu yeni bir evreye girdi. Bu yeni evre, terkedilmiş malların, mübadele göçmenlerinin taşınmaları, beslenmeleri, yerleştirilmeleri ve üretici insanlar durumuna getirilmeleri gibi pek çetin ve zor bir işin başarılmasında kullanılması ve yeni pek çok sorunların; yolsuzluğun, suistimalin, plânsızlığın ve koordinasyonsuzluğun görüldüğü bir çevre olmuştur¹³.

Göçmen sorunu çözmek amacıyla örgütlenmeler ve bu yolda çalışmalar, göçmenler daha gelmeden önce başlamıştı. İlk önemli adım olarak 13 Ekim 1923 tarihinde, *Mübâdele İmar ve İskan Vekâleti* kurulmuş¹⁴, bu vekâletin ilk vekili olarak da, *Mustafa Necati*¹⁵ seçilmişti. Vekâletin kuruluş

---

basımında istenilmeyen bazı dizgi yanlışları meydana gelmiştir. Yazının daktilosunda, “*Adı geçen gazete deyimini*”, “*A.g.g.*” biçiminde kısaltmış ve bu biçimde dizgiye vermiştik. “*A.g.g.*” kısaltması, “*A.g.e.*” biçiminde dizildiği için, “*Adı geçen eser*” deyiminin gerçek kısaltılışı olan “*A.g.e.*” kalıbı ile, bir-iki yerde karışıklık yaratmıştır; benzer dizgi yanlışları, metnin ve bazı dipnotların her-iki yerinde de meydana gelmiştir. Bizden kaynaklanmayan bu tür yanlışları düzeltiriz. K. Ari

¹³ Konuya geniş boyuttan bakan elverişli bir çalışma: Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mec.*, C.I/4 (Ekim 1948-Temmuz 1949), ss.204-223.

¹⁴ Bkz. *Düstur*, C.V, 3. tertip, Ankara, 1969, s.146.

¹⁵ Mustafa Necati, Türk Eğitim yaşamında ilk akla gelen isimlerden birisidir. Derendeli Hacı Hüseyin Paşa oğullarından Halid Bey’in oğlu olan M. Necati, 1892 yılında İzmir’de doğmuş, hukuk eğitimi görmüştü. İzmir’in işgalinin üçüncü günü Balıkesir’e kaçarak, “*İzmir’e Doğru*” gazetesini çıkarmış, TBMM’i açılınca, “*Saruhanlılar bu genç milliyetperveri kendilerine mebus intihabeylemişlerdi.*” *Türk Seri*, 27 Haziran 1923; O, Samsun ve Kastamonu istiklal Mahkemelerinde başkanlık yapmıştı. Bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi yay., Ankara, 1975. ss.148-155, 168-175; yine şurada; aynı yazar, *İstiklal Mahkemeleri*, C.I-II (1920-1927), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., İzmir, 1988, ss.103-108, 118-123; onun eğitimci yanlarına değinen bir çalışma: M. Rauf İnan, *Mustafa Necati -Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, T.İ.B. yay., Ankara, 1980; M. Necati, 1929 yılının ilk gününde, pek genç yaşta ölmüştür; bkz. Enver Behnan Şapolyo, “Mustafa Necati”, *Türk Kültürü*, C. VIII/87 (Ocak 1970), ss.222-226.

bütçesi 6 milyon 95 bin 83 liraydı¹⁶. 8 Kasım 1923'te ise, 363 nolu "Mübâdele İmar İskân Kanunu" çıkarılarak, vekaletin görev ve yetkileri saptanmıştı¹⁷. Mübadele İmar ve İskan Vekâleti kurulmadan önce göçmenler sorunuyla, Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı bir müdüriyet uğraşıyordu. Mübadele göçmenleriyle ilgili olarak, 17 Temmuz 1923 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti tarafından tesdik edilen bir kararname ile, mübadele yoluyla gelecek göçmenlerin ne şekilde kabul edilip iskân mıntukalarına sevkedilecekleri, muhtaç olanların "tarz-ı iâşeleri" hakkında hükümler belirlenmiş; ülke sekiz iskân mıntukasına ayrılarak, bunların her birine yerleştirilecek göçmenlerin sayısı, tablo halinde gösterilmişti. İskân mıntukaları, buralara yerleştirilecek bölge halkı, vilayet, sancak, kaza ve köyler halinde bu tabloda belirlenmişti¹⁸. Konu, Muavenet-i İçtimaiye Müdürü olan Doktor Muhiddin Celal Bey'in başkanlığında, her vekâletten birer uzmanın katıldığı bir kurulda, 6 Eylül 1923 günü, yeniden ele alındı. Bu toplantıda, Anadolu'ya gelecek göçmenlerin yerleşim alanları yeniden saptanmış, ülke yedi yerleşim alanına ayrılmıştı¹⁹. Mübadele İmar İskân Vekâleti kurulduktan sonra yerleşim alanları yeniden gözden geçirilmiş, mıntuka sayısı 10'a çıkarılmış; İzmir, daha önceki durumu değiştirilmeden, 4. iskân mıntukası olarak kabul edilmişti²⁰. Bu ön çalışma ve etüdlere dikkate alınan şey, hangi yöreden gelecek olan göçmenlerin nerelere yerleştirilecekleri, ekonomik durumları, oralandaki yaşam koşulları ve bu niteliklerine göre, yerleştirilecekleri yerlerde kendi kendilerine yetecek duruma gelip-gelemedikleri idi²¹. Oysa, göçmenlerin Anadolu'ya geldikten sonra karşılaştıkları güçlükler, dağınık ve düzensiz bir yerleştirme politikası, elde bir kolonizasyon plânının olmayışı ve daha sonraki denemlere aktarılan sorunlar, bu tür değerlendirmelerin ve kabul edilen esasların pek uygulama ortama bulamadığını gösteriyor²². Göç başlamadan önce, kaba da olsa bu tür ayrıntılar saptanmış, iskân alanlarına hangi yöre göçmenlerinin yerleştirileceği belirlenmişti; buna göre, dördüncü iskân mıntukası olarak saptanmış olan İzmir ve çevresine bütün ziraatıyla uğraşan Drama ve Kavala Türkle-

¹⁶ Masraf cetveli için bkz. *Düstur*, ss.160-164.

¹⁷ Bkz. *A.g.e.*, ss.165-167.

¹⁸ Bkz. *İskân Tarihçe...*, s.16.

¹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1923.

²⁰ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, sene: III/28 (15 Kânunuevvel 1339), s.103.

²¹ Bu durum ilk kez ciddi olarak, 6 Eylül 1923 günü toplantıda ele alınmış, vekâlet kurulduktan sonra da gözden geçirilmiş, nevar ki düzenli bir plân haline getirilememiştir.

²² Bu tür sorunlar, -ileriki sayfalarda değinildiği gibi-, göç olayı boyunca pek acı biçimde kendisini göstermiştir.

rinin bir kısmı ile, başta Girit olmak üzere adalar ve kıyı Yunanistan Türklerinin bir kısmının yerleştirilmesi, 6 Eylül 1923 günü, Muhiddin Celal Bey'in başkanlığında toplanan kurulca saptanmış ve bu belirlenmeler, daha sonraları da büyük ölçüde geçerli olmuştur²³.

Göçmenlerin yerleştirilmelerinde yararlanılacak ilk kaynak, Anadolu'dan ayrılan Rumlar'dan artakalan terkedilmiş mallar olarak görülüyordu. Teorik olarak, bu malların, iskân mntukalarındaki nicel ve nitelik durumu göçmenin, sahip olduğu uğraşı alanına göre yerleştirilmesinde oldukça önemliydi. Sahip olduğu uğraşı alanını sürdürecektir ortam bulamayacak olan göçmenlerin düşecekleri zor durumu anlamak, pek o kadar zor değildi. Bu nedenle, kamuoyundan, göçmenlerin yerleştirilmesinde, terkedilmiş mallardan bilinçli biçimde yararlanılmasını içeren ciddi uyarılar, sürekli olarak geldi²⁴. Gerçekten de, göçmenler henüz gelmeden önce, mübadele kapsamına giren ve girmeyen yardıma muhtaç grupların yerleşme gereksinimleri gibi önemli bir sorun, bu tür uyarıların önemini artırıyor. Örneğin Mehmet Şevki, *Ahenk*'teki yazılarıyla bu tür uyarıları sürekli olarak yaptı. "*Yine Mübâdeleye Dair*" isimli bir yazısında o, mübadillerin gelmelerinden sonra büyük sorunlara neden olmuş olan önemli bir konuyu gündeme getirdi: Henüz mübadele başlamadan önce, mübadele kapsamına giren pek çok kişi Teselya, Girit, Selanik gibi bölgelerden "*vâlide, hâla ya da teyzesini*" bırakarak gelmiş ya da son zamanlarda artan "*Yunan zûlmünden yakasını kurtararak*" iltica etmişlerdi; Mehmet Şevki: "... ve madem ki böyledir, mübâdele muamelesini tecrübe etmiş olmak için bu kardeşlerin hesabını bir an evvel görmek fâidedir olacaktır." diyor, onların önceden bir miktar mala kavuşturulup, iskân edilmelerini istiyordu; onun bir kaygısına göre de, artan Yunan gaddarlığı karşısında, "*-ne olur ne olmaz-*", bu insanların oralardaki emvalini bir ön önce elden çıkarmak gerekiyordu; onun şu

²³ Bkz. *dn: 19*; tütün ziraatıyla uğraşan göçmenlerin İzmir'e yerleştirilmeleri, buraya yerleştirilmelerinin doğru olmadığına ilişkin bir eleştiri de getirmiştir. Özellikle Mehmet Şevki, *Ahenk* gazetesindeki yazılarıyla dikkat çeker. O, göçmenlerin gelmeye başlamalarından sonra, "*İmar ve İskân Meselesi*" isimli bir yazısında açıkça, tütüncü göçmenlerin İzmir'e iskânlarının aleyhinde olduğunu belirtmiştir; ona göre, tütün işçisi, tütün diken, kıran, dizen ve fabrikalarda işleyen olmak üzere iki kısımdır; bunların İzmir'e yerleştirilmeleri yanlıştır; çünkü İzmir, hem fazla tütün dikilen, dizilen bir memleket değildir, hem de İzmir'de zaten tütün amelelisi fazla olduğu için, işçi olarak gelenleri istihdam etme olanağı yoktur; bu şekilde yerleştirilenleri yarın "*tebdil-i meslek*" etmiş olarak görebiliriz; yine İzmir ve çevresinde yerleştirilecek tütüncüler de, kente göç edip tütün işçiliği için iş arayacaklarından, kesin bir "*izdihama*" neden olacaklardır. Bu nedenle, tütüncü memleket diye, tütüncülerin İzmir'e gönderilmeleri yanlıştır: "*Bu doğru değildir*". *Ahenk*, 19 Haziran 1924.

²⁴ Bu tür uyarılarda, özellikle *Ahenk* ve *Türk Sesi* gazeteleri dikkat çeker.

sözleri, *emvâl-i metrûke* sorununun sağlıklı bir çözümü için büyük öneme sahipti: "*Haksız-sebepsiz işgâller, göçüp-gelmeler memleket için çok fena olmuştur. Haksız-sebepsiz işgâllerin, daima itihaz olunan tedâbirin biçimsizliği yüzünden, karışmaya müstenid olan emvâl-i metrûke işlerini büsbütün berbat etmiş ve içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu tezebzüb içinde bulunan emvâlden, geleceklerin hisselerine isabet edenleri arayıp temlik etmek akla sığmaz bir şey değildir*"²⁵.

Mehmet Şevki'nin değindiği bu konu, pek çok boyutu olan bir sorunun sadece bir yönünü ortaya koyuyordu. Tarımsal boyutlara ise, *Türk Sesi* gazetesindeki yazılarıyla *Çiftçi Necati* ciddi olarak dikkat çekti. Bağcılık, bahçecilik, zeytincilik gibi konularda giden Rumların önemli bir boşluk bıraktığı ortadaydı ve onlardan artakalan bağlar, bahçeler, tarlalar küçümsenemez orandaydı; bu tür "emvâl-i metrûke"nin bilinçsizce kullanılması durumunda ortaya çıkacak zararın boyutları, gerçekten pek büyük olurdu. *Çiftçi Necati*, "*Mübâdele ve İskân*" isimli bir yazısında, mübadele ile gelecek göçmenlerle ilgili gözetilmesi gerekli olan noktalara değindi; gelen köylülerin, çiftçilerin, "*tamamıyla yabancı arazi; arazisi, iklimi, muhiti, tarz-ı ziraati, mahsûlü, mamûlatı yabancı bir mûhite düştüğü bu yeni rejime, yeni usûl ve yeni arazisiyle uğraşırken, hayât-ı fizyolojisi, iktisadi büyük tahavvüllere*" uğrayacağını belirterek²⁶, bundan sonra ve başka yazılarında teknik açıklamalarda bulunuyordu.

Kamuoyundan, terkedilmiş malların bilinçli biçimde kullanılması gerektiği üzerinde duran bu tür ciddi uyarılar gelirken, Makedonya'dan gelecek göçmenler yerlerini yurtlarını terketmeden önce, terketmek zorunda kalacakları taşınır-taşınmaz malların değerini belirme çalışmaları da devam etmekteydi. Mübadele kararları gereği, bu tür taşınır-taşınmaz mal varlığı, ilgili göçmenin gözleri önünde yerel makamlar tarafından saptanacak, malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek; bunlardan birisi yerel yönetim kurumlarınca saklanacak, ikincisi mal dökümünü ve değerini denetlemekle yükümlü olarak oluşturulan Muhtelit Mübâdele Komisyonu'na (Karma Komisyon), üçüncüsü göçmenin gittiği ülke yetkili makamlarına, dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecekti²⁷. Böylece, Türk ve Yunan asılların

²⁵ *Ahenk*, 22 Temmuz 1923.

²⁶ *Türk Sesi*, 27 Eylül 1923; *Çiftçi Necati*, Rumeli'nin "*saf ve yüksek bataklıklarından âzâde*", sıtma görmemiş çevresinden, "*bizim mezrai fakat münbit ovalarımıza*" yerleştirilecek köylüleri daha önce sıtma mücadelesine alıştırmak lazım geldiğini belirtiyor ve: "...aksi takdirde renksiz, mecalsiz, dalaklı, sıtmalı vücutlar memlekete kâr değil, bâr olurlar" diyordu. *Türk Sesi*, aynı sayı.

²⁷ İsmail Soysal, a.g.e., s.179.

mübadelesini düzenlemekle görevli Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun en önemli "aslı" işi, mübadillerin ayrıldıkları yerlerde bırakacakları malların değerinin belirlenmesi konusuydu²⁸. Bu açıklama belgeleri temel alınarak, borçlu kalınan para tutarları, arıtımın yapılacağı ülke hükümetinin, göçmenin bağlı olduğu hükümetine karşı borcu olacaktı; göçmenin göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan para karşılığında, ayrıldığı ülkede bıraktığı mallarla eşdeğerde ve nitelikte mal alması gerekecekti; değerlendirmeye ise, altın değeri üzerinden saptanacaktı²⁹.

Mübadele uygulamasının en çok eleştirilen yanlarından birini, göçmenlerin mal varlığının saptanışı ve bununla ilgili olarak da Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun çalışmaları oluşturur. Ömer Dürrü Tesal, "kıymet takdiri tanzim" eden, anlaşmanın 9, 10, 12, 13 ve 14. maddelerinin oldukça "muğlak ve müphem" olduğunu, kıymet takdiri ve malların tasfiyesi işlemlerinin ne suretle yapılacağına açıkça belirtilmediğini; takdirin komisyonuna bırakıldığını belirterek, eleştirisine şu şekilde devam eder: "Ahvalin sıkışıklığı ve zorlaması ileri sürülerek, mübadil mallarının kıymetinin takdiri işi, kendilerinin anavatanına sevkinden sonraya bırakılmış, beyannameler de, bizzat komisyon tarafından ve usulü dairesinde doldurulacak yerde, mübadillere doldurtulmuştur. Bu suretle, hem kıymet takdiri sıhhatli biçimde yapılamamış, hem de sözkonusu beyannameler, hak sahibi dinlenerek usulü dairesinde icra edilecek bir takdire dayandırılmış, resmi nitelikteki bir belge halini alamayarak, tek taraflı bir beyan belgesinden ibaret kalmıştır. Ve bu yüzden muahedenin hukuki teminat altına almayı amaçladığı mübadele işlemi de basit, olağan bir muhaceret olayından ileri gidememiştir"³⁰.

²⁸ Ö.D. Tesal, a.g.y., s.305 (49); göçmenlerin eline verilen tasarruf belgelerinden bir örnek fotokopi: a.g.y. s.307(51).

²⁹ İ. Soysal, a.g.e., s.181; bkz. *İskân Tarihiçe...*, ss.9-10.

³⁰ Bkz. Ö.D. Tesal, a.g.y., s.306 (50); Tesal, sözkonusu yazısında, Yunanistan'da yaşayan Türklerin "vahim ve feci" durumlarına karma komisyonca son verilme gerekirken neden verilmediğini, Türk üyelerin bunda niçin muvaffak olamadıklarını; alt komisyonların çalışmalarındaki aksaklıkların nedeni giderilmediğini, kaybolan hakların neden korunamadığını sorar ve Türk üyeler için: "Yunan hükümeti yararına tatbikata meydan vermiş, boyun eğmiştir." der. Bkz. a.g.y., s.308 (52); Muhtelit Mübadele Komisyonu'na Türkiye'den, İzmir Mebusu Tevfik Rüştü başkanlığındaki bir heyet seçilmişti; Heyeti öneren Heyet-i Vekile adına heyet başkanı Ali Fethi Bey'in tezkeresi için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D. II, İ.I, C.I, Ankara, 1961, s.311; Muhtelit Mübadele Komisyonu, Ekim 1923'te görevine başladı ve tali komisyonlar kurdu. *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Teşrinievvel 1923; Türk Murahhasların çalışmaları, komisyonu çalışma merkezi olarak Atina'nın seçilişi bir hayli eleştirilmiştir. Tevfik Rüştü Bey, merkez olarak Atina'nın seçilişini, Yunan Hükümeti ile hızlı bir ilişki ağı kurulması olduğunu açıklamıştı. *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kanunisanı 1924; işlerin "layıkıyla" yapılmadı-

Mübadele İmar İskân Vekâleti kurulur kurulmaz, taşradaki örgüt birimlerine gönderilen yazılarla, ilgili bölgede gelecek göçmenlerden ne kadarını yerleştirebilecek olanaklar olduğu; bölgenin coğrafi, iktisadi, sosyal durumlarının yanında, nerelerden gelecek göçmenlerin ne gibi uğraşı türü ve yeteneklerine göre, yurdun değişik bölgelerinde bulunan “*emvâl-i metrûke*’ye” dengeli ve gerçekçi olarak dağıtılabilmesi için, vilayet sınırları içinde, ne kadar sayıda ve nitelikte terkedilmiş taşınır-taşınmaz mal bulunduğu; hâlâ “*fuzûli işgâl*”den arındırılmayan terkedilmiş malların ne kadarlık süre içinde boşaltılabileceği; terkedilmiş bağların, bahçelerin, tarlaların miktarının ne kadar olduğu sorulmuş; vilayetlerden gelen bilgilere göre, ayrıntılı iskân cetvelleri hazırlanmıştı³¹. Bu cetveller, Ekim ayı içinde kamuoyuna açıklandılar. Selanik’ten gelecek göçmenler için iskân mıntıkası olarak saptanmış olan İzmir, Aydın, Manisa, Menteşe havzasında, 64.000 kadar nüfusun yerleştirileceği anlaşılıyordu; nevar ki, mübadeleye dahil olup, mübadele öncesinde iltica etmiş olan insanların, bu sayının içinde olup- olmadığı belli değildi³²; kaldı ki, İzmir kentindeki mevcut terkedilmiş malların³³, henüz çözümlenmemiş felaketzede, harikzede ve mülteci sorunları da ortada olduğu halde, göç sorunu için yeterli olup-olmadığı, büyük bir kaygı konusuydu³⁴.

Mustafa Necati’nin azimli çalışmaları sonucu, velâketin kuruluşundan kısa bir zaman sonra, 363 nolu Mübadele İmar İskân Kanunu ile, vekâletin görevlerinin ve etkinliğinin neler olduğu belirlendi³⁵. Yirmi maddeden

ğına ilişkin eleştiriye (*Müstakil Gazete*, 25 Mayıs 1924), Tevfik Rüştü Bey’in yanıtı: *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1924, 28 Mayıs 1924; “*Tunanistan’a gittiğimiz vakit, mukavelenameyi doğrudan ölü bulduk. Karşımızda bir ihtilal idaresi vardı.*” *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Mayıs 1924.

³¹ *TBMM Zabıt...*, D.II, İ.I, C.III, Ankara, t.y., s.184.

³² *Ahenk*, 19 Teşrinievvel 1923.

³³ İzmir’de 26.000 kadar, *emvâl-i metrûke* evi olduğu belirtiliyordu (*Ahenk*, aynı sayı); oysa gerçek rakam, aşağı-yukarı yarısı kadardı. İzmir’deki *emvâl-i metrûkenin* sayısal durumu için bkz. Kemal Arı, *a.g.y.*, s.695, dn: 12.

³⁴ Felaketzede, harikzede ve mülteciler sorununun İzmir boyutu içindeki durumu için bkz. K.Arı, *a.g.y.*; ss.691-706; Mehmet Şevki, İzmir’in öngörülen rakamdaki göçmeni kaldıramayacağını ısrarla savunur; çünkü ona göre, İzmir’de ev var diye, “... *istirdat tarihinden bugüne gelinceye kadar, mıntıkaya tefrik edilen nüfusa dahil bulunmayan binlerce muhacir gelmiş ve bu muhacirler vilâyetin ötesine-berisine yerleştirilmişler*” di; yapılan hesapsız-kitapsız işlerden mübadiller zarar görecektir ve “... *belki mevcut emvâl-i metrûke, terkeleyedikleri emvâle mukabil edemeyecektir.*” M. Şevki, “Son Derece Dikkat” *Ahenk*, aynı sayı; Çağlar Keyder, olasılıklara dayalı olarak yaptığı bir yorumda, göç ile Ruamların bıraktığı toprak miktarının yaptığı bir yorumda, göç ile Ruamların bıraktığı toprak miktarının eski Aydın vilâyeti içinde 270.000 hektar... olduğunu söyler. Bkz. Ç. Keyder, *a.g.e.*, s.39.

³⁵ Bkz. dn: 17; yine bkz. *İskân Tarihçe...*, ss.13-15.

oluşan kanun, içerik olarak vekâlete, "salâhiyyet" konusunda önemli bir etkinlik veriyordu. Buna göre, gereksinim duyuldukça, vekâletçe gösterilecek istek üzerine, bütün terkedilmiş mallar gayrimenkulleri vekâlet emrine veriliyor, vekâlet de bunları göçmenler ile, düşman tarafından evi-barkı tahrip edilmiş yardıma gereksinimi olanlar için kullanmak üzere alıkoyma, taşınmazlardan işgal olanları boşalttırma yetkisine sahip oluyordu³⁶; yine, icara verilmiş terkedilmiş malları, işlememiş sürenin değerce tutarı hesaplanıp, "müstecire" geri verilmek koşuluyla vekâlet, geri alabiliyordu³⁷.

Vekâletin dayanacağı tek kaynak, devlet bütçesiydi. Memurlarının çoğu, devşirme yöntemiyle başka vekâlet memurlarından ve emeklilerden sağlanmıştı. Bu ise, iskân işlerinde görülen başarısızlığın pek çok nedeninden yalnızca bir tanesiydi³⁸.

Vekâlet, 4. iskân mıntukasına, mıntuka müdürü olarak *İhsan Paşa*'yı atamıştı³⁹. *Türk Sesi*, onun müdür olarak atanışını yazarken, "pek kıymetli ümra-yı askeriyemizden olup, harb-i umumide büyük hizmetler eden mütekaid mir-livalarımızdan" ibaresiyle tanıtıyor ve "harb-i umumideki esaret hayatındaki menâkıbı vatandaşlarımızca malûm olan *İhsan Paşa*'nın harap yurtların ihyâsına büyük bir âmîl olacağı(nın) şüphesiz" olduğunu belirtiyordu⁴⁰. *İhsan Paşa*, 26 Kasım 1923 günü Ankara'dan İzmir'e gelmiş, ön araştırmalarda bulunduktan sonra, dairesine gelerek görevine başlamıştı⁴¹. İskân daireleri hükümet konağundan uzakta, Kordon'da bulunuyordu. Dairelerin ilk başta hükümet konağına yakın olması istenmiş, sonunda Kordon'daki bazı boş binalar bu iş için ayrılmıştı⁴².

Vekâlet mıntuka müdürlerinin çalışmalarını yakından izliyor, gönderdiği tamimlerde bazı uyarılarda bulunuyordu. Bu tamimlerden birinde, mübadeleye yakından başlanmak üzere olduğu bildirilerek, ilgili dairelerin buna göre azami olarak çalışmaları istenmişti. Emri alan *İhsan Paşa*, du-

³⁶ Madde: 8.

³⁷ Madde: 9.

³⁸ Bkz. Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması...*, ss.106-111.

³⁹ *Türk Sesi*, 13 Teşrinisani 1923; 1924-1926 tarihleri arasında İzmir valiliği de yapmış olan *İhsan Paşa*, I. Dünya Savaşı'nda esaret yaşamı ile pek meşhurdur. Onun kısa biyografisi için bkz. Mehmet Ali Keskin, *İzmir Valileri (1390-1989)*, İzmir, 1989, s.92; anıları için bkz. Necdet Öklem, *-İhsan Paşa'nın Anıları- Sibiryâ'da Esarettten Kaçış*, İzmir, 1985.

⁴⁰ *Türk Sesi*, aynı sayı.

⁴¹ "Vazîfem pek mühimdir. Millî bir cephe karşısında bulunuyorum. Bunu cenâb-ı hakkın inayeti ve arkadaşlarımla muavenetleriyle, hüsnüniyetle başarmaya gayret edeceğim." İ. Paşa'nın demeci: *Türk Sesi*, 27 Teşrinisani 1923.

⁴² *Ahenk*, 2 Teşrinievvel 1923.

rumu bütün kazalara bildirerek, ilgili birimlerin hemen harekete geçmesini sağlamıştı⁴³.

Bu tamimlerden sonra, vilayet sınırları içinde büyük bir gayret görüldü. İhsan Paşa, yapılan çalışmaları bizzat yerinde görebilmek için sık sık incelemelerde bulunuyor, kamuoyu ise, bütün bunları yakından izliyordu. Üzerinde durulan konular, iskân mıntıkları, terk edilmiş malların durumu ve bunların onarımıydı.

1923 yılı kışa dönerken, göçmenler de büyük kabileler halinde gelmeye başladılar. Kamuoyunda, gelecek göçmen kabileleri zaten büyük bir heyecanla beklenirken, onların gelmeye başlamalarıyla bu heyecan daha da arttı⁴⁴. İlk gelen göçmen kafilesi Hanya'dan 1027 kişi olarak gemiye binmiş, hamile bir kadının yolda doğum yapmasıyla bu sayı 1028'e ulaşmıştı⁴⁵. İlk göçmen kafilesinin İzmir'e doğru hareket ettiği haberinin gelmesi üzerine, İzmir'deki cemiyetler büyük bir yardım kampanyası başlatmışlardı. *Muhacirin Muayenet Yurdu* gelecek göçmenlerin şeker ve çayını, *Kordon Amele Cemiyeti* ekmeklerini ve *Musevi Cemiyeti* de sigara ve tütünlerini karşılama gayreti içindeydiler⁴⁶. Ahenk: "... cümlesine garipler ve mazlumlar hesabına şimdiden beyan-ı teşekkür" ederken⁴⁷, Hâkimiyet-i Milliye de, göçmenler için yurt çapında başlayan yardım kampanyasının Türkiye'deki boyutlarına dikkat çekiyordu⁴⁸. İzmirli hanımların oluşturduğu *Hilâl-i Ahmer Yardım Heyeti*'nin çalışmaları, gerçekten övgüye değerdi; onlar, göçmenlere yardım için bazı esaslar kararlaştırmışlardı⁴⁹. İzmir'deki mevcut cemiyetler, *Hilâl-i Ahmer İzmir Şubesi*'nin merkezinde toplanarak, İzmirli hanımların bu çabalarına ekonomik yönden katkıda bulunmayı kararlaştırmışlardı. Oluşturulan *Muhacirin Yardım Komisyonu*'nun halkı yardıma çağıran beyanamesi, "... her türlü sai ve sanatlarıyla harabelerimizi ihyaya, bu güzel vatana-

⁴³ *Türk Sesi*, aynı sayı.

⁴⁴ "Artık geliyorlar. Kurtularak, kurtararak geliyorlar. Herşeylerini, babalarının, henüz toprağa kalbolmayan şehillerinin kanlı cesetlerini terkederek geliyorlar. Onları hürmetle, muhabbetle, şefkalle karşılayalım. Bağrımıza basalım, çok acı görmüş ruhlarına teselli olalım. Zalim ve den'i düşmanın kahırlarıyla harabolanların ruhlarına teselli olmak en büyük saadettir. Gelenler din, ırk kardeşlerimizdir. Herbirinin bağrında, ruhunda, kalbinde bir şehidin acısı var." Ahenk, 28 Teşrinisani 1923.

⁴⁵ Ahenk, 4 Kânunuevvel 1923.

⁴⁶ Ahenk, 2 Kânunuevvel 1923.

⁴⁷ Ahenk, aynı sayı.

⁴⁸ Gazete, Anadolu halkının Makedonya'dan gelecek 500.000 üretici Türk'ün, şu nüfus boşluğu içinde bulunan vatana ne kadar yararlı olacağını... takdir ederek, gerçek ırk ve din kardeşlerinden oluşan "... bu faal anastrın felakete maruz kalmaması hususunda... yardıma tevessül" ettiğini yazıyor. Hâkimiyet-i Milliye, 18 Teşrinisani 1923.

⁴⁹ Hâkimiyet-i Milliye, aynı sayı.

mızı şenlendirmeye, nurlandırmaya gelen bu bedbaht kardeşlere her türlü muavenete din'en ve insanet'en mecbur..." olunduğunu vurguluyordu⁵⁰. Göçmenlere yardım kampanyasına halkın desteği, umulanların da üstünde olmuştu; nevar ki, Mehmet Şevki'nin, göçmenlerin hareket etmesi ve halkın göçmenler için yardıma çağrılması üzerine: "... İşte dediğimiz gibi elde avuçta olan bütün vesait-i mesai heder edildikten sonra, kardeşlerin nakline başlandı. Bizden de, ahaliden de muavenet istendi. Biz şüphesiz muavenet edeceğiz." diyordu ki⁵¹, burada, özellikle ilk cümlenin altını çizmek gerekiyor; çünkü, göçmenlerin yerleştirilmesinde, iş-güç sahibi yapılmasında, dolayısıyla araç-gereç sıkıntısı çekilmesinde, zamanında müzayede ile satılan terkedilmiş Rum mallarının rolü⁵², hiç de küçümsenecek gibi değildi.

Göçmenlerin sevki, hemen hemen tamamıyla *Seyr-i Sefain İdaresi*'ne ait vapurlarla yapılmıştır⁵³. Türkiye'den hareket eden bu vapurlar Selanik, Hanya, Kandiye, Girit v.b. yerlerden göçmenleri alıyorlar, İzmir, İstanbul, Samsun, Trabzon gibi büyük iskeleleri olan yerleşim birimlerine indiriyorlardı. Göçmenler, karantinalarda ilk sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra, daha önce vekâletçe hazırlanmış olan misafirhanelere yerleştiriliyorlardı. Vekâletin, 25 Ekim 1923 tarihli "*Misafirhaneler talimatnamesi*"ne göre, ihraç iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân mıntukalarında misafirhaneler açılması, bunda, terkedilmiş mallardan olduğunca yararlanılması, yine, askeri

⁵⁰ *Ahenk*, 4 Kânunuevel 1923; yine şurada: K. Ari, 1923 *Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de...*, ss.73-74; gazetede ki ilanın fotokopisi için bkz. a.g.e., Ek:2.

⁵¹ *Ahenk*, 28 Teşrinisani 1923; göçmenlere yardım amacıyla kurulan göçmenlerin üç yıl gibi kısa bir zamanda bir hayli arttıkları görülüyor. bkz. *İzmir Vilâyeti 1926 Senesi İstatistiği*, İzmir, 1927, Ocaklar-Birlikler-Kulüpler-Cemiyetler böl.

⁵² Yunanistan'a kaçan Rumlardan artakalan terkedilmiş mallar sorunuyla, Mübadele İmar İskân Vekâleti kuruluncaya değin Maliye Vekâleti uğramıştı. Taşınır türden terkedilmiş malların bir kısmı "*cihet-i askeriyeye*" verilmiş, geri kalan kısmı ya ilan yolu ile Maliye Vekâleti tarafından resmi dairelere dağıtılmış ya da açık artırma yolu ile satılmıştı. Kamuyunda Maliye Vekâleti'nin izlediği bu politika "*paracanhlık*" olarak yorumlanmış, sonuçta terkedilmiş mallar işlerini Mübadele İmar İskân Vekâleti üstlenene değin, büyük ölçüde pay-paçak edilmişti. M. Şevki bu sözleriyle, Maliye Vekâleti'nin zamanında izlediği politikayı eleştiriyor. Bkz. K. Ari, "Yunan İşgali Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V/15 (Temmuz 1989), ss.691-706.

⁵³ Lozan'da elde edilen "*Kabotaj Hakkı*" nedeniyle, göçmen naklinin tamamıyla Türk vapurlarıyla yapılması kararlaştırıldı; gerçi bazı ecnebi kumpanyaları bu işe talip olmuşlardı (Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Teşrinisani 1923); ama, bu hiç bir zaman gerçekleşmedi. *Seyr-i Sefain İdaresi*'nin elindeki vapurların hem sayısı az, hem de eski ve yetersizdiler; oysa, bu iş pek "*müstacel*" olduğundan, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti sevk işinde kullanılmak üzere yeni vapurlar alması için *Seyr-i Sefain İdaresi*'ne 600.000 lira vermeyi kararlaştırmış, ilk aşamada bunun 250.000 lirasını vermişti; İsmet Paşa'nın imzasını taşıyan "*esbâb-ı mücibe mazbatası*" için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, İ.I, C.IV, Ankara, 1968, ss.15-17.

kurumlardan yatak, yorgan, yastık, kap-kacak v.b. “*levazımın*” tedarik edilmesi ve böylece hiç kimsenin taş ve toprak üstünde bırakılmaması karar altına alınmıştı⁵⁴. Böyle bir yolculukta, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yerine getirdiği görevlerindeki başarısı büyüktü⁵⁵.

İzmir ve çevresine gelecek göçmenlerin geçici iskânları için büyük misafirhanelere gereksinim duyulduğu ortadaydı. Bunu dikkate alan İmar ve İskân Komisyonu, bu konularda incelemelerde bulunmak ve önlemler almak üzere mıntika müdürü İhsan Paşa ile komisyon azalarından Hüsnü ve Sabri Beyler'den oluşan bir başka komisyon oluşturmuş⁵⁶, yapılan incelemelerden sonra İhsan Paşa, göçmen misafirhanesi için Kordon'daki terkedilmiş 13 evin uygun olduğunu ve bunların boşaltılarak hemen İskân Komisyonu emrine verilmesini talebetmiş, İmar ve İskân Komisyonu da, sözkonusu encümenin bu önerisini dikkate alarak, bu evlerin boşaltılması için Tahliye Komisyonu'na emir vermişti⁵⁷. Bundan daha önce Kemer'de, Hilâl-i Ahmer'in donatım ve yardımlarıyla İzmir'in en büyük misafirhanesi olan Kalazomen Misafirhanesi kurulmuştu⁵⁸. Bunlardan başka Çeşme, Bayındır ve diğer bazı ufak yerleşim yerlerinde, küçük misafirhaneler kurulduğu biliniyor; bunlar daha çok, Hilâl-i Ahmer'in İngilizler'den aldığı barakalarla, saclardan çatılmış binalardan oluşuyorlardı.

Göçmenler misafirhanelerde buldukları sürece vekâlet tarafından iâşe edildiler; giyecekleri de dahil olmak üzere, bütün donatımlarında Hilâl-i Ahmer'in büyük yardımları oldu⁵⁹. Vekâlet'in iâşe yardımı İskân Kanunu'na göre, toplam iki ay olarak belirlenmişti⁶⁰. Ortalama üç gün misafirhanelerde ağırlanan göçmenler, bu süre içinde bir terkedilmiş eve yerleştiriliyor, iâşelerine bu evlerde devam ediliyordu⁶¹.

⁵⁴ Bkz. *İskân Tarihçesi*, Hamit mat., İstanbul, 1932, ss.19-20.

⁵⁵ Bkz. Kemal Arı, *1923 Türk Rum Mübadelesi...*, ss.62-71, 75-91; yine bkz. Mesut Çapa, “Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları”, *Atatürk Yolu*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Yıl: I/2 (Kasım 1988), ss.241-256.

⁵⁶ *Türk Sesi*, 8 Kânunusani 1924.

⁵⁷ *Türk Sesi*, aynı sayı.

⁵⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani 1923.

⁵⁹ Örneğin, Temmuz 1924 ayı zarfında İzmir'de göçmenlere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce dağıtılan gömlek, mintan, ceket, don, entare, yelek, pantolon, battaniye, ayakkabı, yorgan, yatak, yastık gibi giyim-kuşam eşyalarının miktarı için bkz. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mec.*, sene IV/36 (15 Ağustos 1340), s.408.

⁶⁰ Bkz. dn: 17 35.

⁶¹ Göçmenlerin buralardaki iâşeleri iki aylık süre sonuna kadar vekâletçe sağlandı. Bu iâşe, ilk günler pişmiş sıcak yemek biçiminde oluyor, göçmen az-çok düzenini kurduk-

Göçmenlere terkedilmiş malların dağıtımı, Yunanistan'da bıraktıkları malların değerinde mal sahibi olup olamadıkları başlı başına büyük bir sorun olmuştur. Bu konuda karşılaşılan güçlükler, bir süre sonra görülecektir; ama, göçmenlerin "emvâl-i metrûke"nin Türkiye'deki dağılımına göre oraya-buraya pay edilişleri vardır ki, iskân politikasının karma-karışıklığının en önemli örneğini oluşturur.

Göçmenlerin daha "irkâb" iskelelerinden Türkiye'ye ayak basmalarıyla karşılaştıkları kötü koşullar, kamuoyunda, göçmen işlerinin iyi gitmediğine ilişkin bir yargı oluşturmaya başlamıştı. İşlerin aksamasına neden olan tutarsız ve yanlış uygulamaların kötü sonuçları somut örneklerle, kısa sürede kendini göstermiştir. Basında, iskân mıntıklarında, nakil sırasında herkesin sandığını, sepetini sırtında taşımaya ve tâ ikametlerine ayrılan yerlere kadar hamallık yapmaya mecbur edilişleri, eşyalarının çalınışı⁶², kaybedilişi, misafirhane diye camları, kapıları kırık bir mektebe, birbirlerinin üzerlerine istif edilircesine yerleştirilişleri gibi haberler çokca yer almış⁶³, "... *Orada bir hükümet olur da, bu zavallıların eşyalarını naklettirecek bir vasıta bulunmaz olur mu?... (bu duruma) meydan vermek, vazifesizliğin en kabil-i af olmayan kısmıdır... Bu elim vaziyete muttali olduktan sonra ses çıkarmamak en büyük günahdır... Ne oluyor da bu kadarlık şey yapılmıyor? Ve ne oluyor da, zavallı kardeşlerimizin düşman elinden kaçırabildiği üç-beş parça eşyanın sirkat edilmesine meydan veriliyor?*" gibi sorularla⁶⁴, kaygılara yanıt aranmıştı.

Bu örnekler, büyük ölçüde ilgisizliğin ve işi savsaklamanın canlı ve somut belirtileridir; ama temel sorun, düzenli bir koordinasyonun olmayışıydı. Bu durum, en belirgin örneğini, iskân alanlarına sevk anında kendisini göstermiş, zaten büyük bir ruh kırgınlığı, heyecan ve garip bir ürkeklik içinde Anadolu'ya gelen göçmenler, bir dama taşı gibi⁶⁵, terkedilmiş evler, bağlar, bahçeler, tarlalar ve diğer mallar hakkında yeterince bilgiye denetim sahip olamama, olaylar ve gelişmeler karşısında, bu mal varlığı üzerin-

tan sonra yemeklik malzeme dağıtılıyordu; bu süre içinde de Hilâl-i Ahmer'in yardımları büyük olmuştu. Örnek olarak bkz. *A.g.mec.*, sene IV/40 (15 Kânunuevvel 1340), s.137.

⁶² "*Muhacir Eşyası Aşırılır Mı Ya!*"; *Dün Kavala Muhacirlerine ait olup, Saman İskeleyi civarında, mavna dârununda bulunan sanatıklardan birisin Mavna bekçisi İstanbul'lu İlyas açmış ve dârununda dokuz kalem eşyayı aşırmakta iken derdest edilmiştir*" *Ahenk*, 29 Haziran 1924.

⁶³ *Ahenk*, 28 Kânunusani 1923.

⁶⁴ *Ahenk*, aynı sayı.

⁶⁵ Rıza Nur olup-biten bu örneklerde görülen programsızlığı, "*gayrı muntazam bir dama*" oyununa benzetir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, i.II, C.IX, Ankara, 1975, s.85; mecliste bu konuda görülen aksaklıkların nasıl değerlendirildiği: K. Ari, *a.g.e.*, ss.

deki zaten zayıf olan kontrol gücünü kaybetme gibi nedenler yüzünden, bir iskân alanından başka bir iskân alanına sevk edilip durmuşlardı. Bunun örnekleri dönemin yazılı kaynaklarında, örneğin meclis tutanaklarında, basının günümüze ulaşabilen koleksiyonlarında bolca görülüyor. Yunanistan’dan gelen Türklerin % 90’ı Yunanistan’da iken tarımsal üretimle, örneğin tütüncülükle uğraşıyorlardı; bununla birlikte, göçmenleri sistemli bir biçimde yerleştirme, teorik olarak düşünülmesine karşın, uygulamada gerçekleşmedi. Göçmenlerden çoğuna Rumlardan kalan terkedilmiş topraklar verilirken, bir çok tütün üreticisi bağlık bölgelere, serbest meslek sahipleri ise köylere yerleştiriliyorlardı⁶⁶. Terkedilmiş evler, bağlar, bahçeler, tarlalar dikkate alınarak yapılmaya çalışılan yerleştirme politikası, akıllara sığmaz ilginç örnekler bıraktı. Örneğin, mebusların TBMM’nde yana-yakıla üzerinde durduklarına göre, önce Balıkesir’e sevk edilmiş bir grup göçmen, onları iskân etmek için “*emvâl-i metrûke*” bulunmaması yüzünden Vakıfkebir’e gönderilmiş, orada da “*emval-i metrûke*” bulunamayınca, Ankara’nın Keskin kazasına gönderilmeleri kararlaştırılmıştı; bunun için İnebolu İskelesi’nden aktarmalı yolculukları uygun görülüş, Balıkesir, Vakıfkebir, İnebolu yollarını tepen göçmenlerin bir kısmı Keskin’e gitmek için İnebolu’dan yola çıkarılınca, geriye kalan ailelerden bir kısmı, önde giden grupla ya çocuklarını, ya mallarını-davarlarını göndermiş, “*Nasıl olsa biz de gideceğiz.*” diye, bunu yapmakta bir sakınca görmemişlerdi. Durum bu nitelikte iken, Ankara’dan, İnebolu’da terkedilmiş ev olduğu, ikinci grubun İnebolu’ya yerleştirilmeleri emri gelmişti. Oysa, Kastamonu Mebusu Halit Bey’in belirttiğine göre, sözü edilen terkedilmiş evler, zanaatkâr Hıristiyanlar’a aitti; göçmenler ise çiftçi olduklarından, kentin göbeğinde ne yapabilirlerdi? Nitekim bir süre sonra bunlar bunalmışlar, Keskin’e her pahasına gitmeye karar vermişler, bunun için ilgililere başvurmuşlardı; fakat onlara, kesinlikle İnebolu’ya yerleşecekleri söylenmiş, göçmenler ise: “*Biz katıyyen oturmayız, çünkü biz çiftçiyiz, burada arazi yoktur. Burada oturmak ölmek demektir. Aynı zamanda bir çok eşyamız, ailemiz, hayvanat vesairemiz ileri (Keskin’e) gitmiştir. Behemahal gideceğiz!*” demişler ve yola çıkmışlardı. Mıntıka müdürü ve vilayet, kesinlikle geri çevrilmelerini ve oraya iskân edilmelerini emredince ortalık gerginleşmiş, sonuçta göçmenler, iskân haklarından vazgeçmek koşuluyla serbest bırakılmışlardı⁶⁷. Olayı anlatan Halit Bey, meclis kürsüsünden şöyle bağıırıyordu: “*Eğer bir muhacir iskân hakkından*

⁶⁶ Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Yurt yayınları: 3, Ankara, 1982, s.43.

⁶⁷ TBMM Zabıt..., ss.96-97.

vazgeçerse, serbest kalsın diye bunu kabul etmek demek, memlekette anarşi tevlid etmek demektir... Memlekette bir anarşi sürüsü yaratmak istemiyoruz... Eğer Balikesir'de yer yoksa, niçin gönderdik? Sonra Trabzon'da, Vakfikebir'de yer yok idiyse, niçin kaldırdık Keskin'e gönderdik? Sonra Keskin'de yer yoksa, niçin İnebolu'ya gönderdik? Bu ne iştir? Bu da gösteriyor ki bir program, bir fikir yok demektir. İşin esasında düşüncesizlik, programsızlık vardır"⁶⁸

Bütün bu aksaklıklar, çok daha önemli bir sorunu gündeme getirdi: Örneğin, uğraşısı çiftçilik olan bir göçmen ailesi, terkedilmiş ev var diye kente⁶⁹, zeytincilikle uğraşan birisi hemen hemen hiç zeytin yetiştirilmeyen başka bir yöreye⁷⁰ yerleştiriliyordu. Buralarda oturmak demek, onlar için bir anlamda, -Halit Bey'in deyişiyle- "ötmek" demektir⁷¹. Zaman zaman da göçmenler, daha önceleri müzayedeye konulmuş ya da toprakları icara verilmiş yerlere, orada "emval-i metruke" var diye gönderiliyorlardı. Böyle bir nedenle Çirkince'ye yerleştirilen göçmenler, pek sefil durumlara düşmüşlerdi. Çirkince'de, "emval-i metruke'ye" ait mallar daha önce icraya verilmiş olduğundan, onlar, ziraat yapabilecek arazi, "istifade" edebilecek ağaç bile bulamıyorlardı⁷². Esad Bey: "Dağlıyı ovaya, ovalıyı dağlara iskân etmek gibi hatalarla öteye-beriyeye sevkolunan muhacirler ... mahv-û perişan olmaktadır" sözüyle⁷³, acı gerçeği görmüş olurken, Mustafa Necati'den sonra Mübadele İmar ve İskân Vekilliği'ne getirilmiş olan Mahmut Celal (Bayar) Bey'in⁷⁴: "Adaya koyamayız, yanık yere koyamayız. Baştan aşağı memleket yanık ve harapdır. Nereye koyacağız?" sözleri⁷⁵, bir çaresizliği ve var olan olanaklarla başarılı bir iskân olayı beklemenin pek iyimserlik olduğunu dile getirmiş oluyordu. Ashında bu sözler, çaresizlik yanında, bir gerçeğin keskin bir biçimde dile getirilmesiydi; çünkü kamuoyuna yansıyan haberlerde ve yazılan gazete makalelerinde, "yanık ve harap" olan memleketin

⁶⁸ A.g.e., ss.96-97.

⁶⁹ A.g.e., s.96.

⁷⁰ A.g.e., s.87.

⁷¹ A.g.e., s.96.

⁷² "Zeytin ve incir ağaçları dün bir meblağla ihale edilmişlerdi. Şimdi bu zavallı kardeşler, fakir hallerine rağmen, aynı bedel-i ihale ile, kendilerine tevfiç edilmelerini istiyorlar." Ahenk, 24 Ağustos 1923; Çirkince ve Çirkince göçmenlerinin sefil durumunu anlatan hoş bir öykü; Sebattin Ali, "Çirkince", *Sırça Köşk*, (Bütün Eserleri: 5), Bilgi yay., 2 baskı, Ankara 1975, ss. 153-176; "Buraya mübadil olarak yerleştirilen muhacirler, tütüncü oldukları için, incirlerini, zeytinliklerini yok pahasına satmışlar, hatta bir çok ağaçları kışın kesip yakmışlar, sonra herbiri bir tarafa dağılmışlardı", a.g.öy. s.167.

⁷³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Teşrinievvel 1924.

⁷⁴ O, 6 Mart 1924-7 Temmuz 1924 tarihleri arasında vekillik yaptı.

⁷⁵ *TBMM Zabıt...*, s.100.

“*ahvâl-i ruhiyesi*” ve “*ahvâl-i içtimaiyesi*” bütün çıplaklığı ve acı yanlarıyla ortadayken, böylesine ağır bir yükün altından hangi teşkilatla, hangi araçlarla ve hangi parayla, nasıl kalkılabilirdi? Böylesine bir dağınıklık için en kötü yanındır; bunun nedeni ise, bir bilim adamının belirttiği gibi, “*bir iç kolonizasyon plânının olmayışdır*”⁷⁶. Yazara göre, “*Daimi harp gâileleri içinde bunalmış, idaresiz ve geri bir memlekette başıboş ve yardımsız bırakılan veya cahilane bir idare ile, fena tatbik edilmiş olan bir iskân işi, Türk nüfus ve ekonomisi üzerinde tahribedici tesirler doğurmuştur... Bu bozgun ve göç facialarının insan zayıflığı ve iktisadi tahrip bakımından yarattığı boşluk yanında, manevi sahalarda açtığı yaralar da, daha az ehemmiyetsiz değildir*”⁷⁷. Mehmet Şevki ise bu işleri “*Tezebzüb*” (karışıklık, kararsızlık) olarak niteler; çünkü ona göre merkezi hükümet İzmir’e ait olması gereken işi, Ankara’dan idarye kalkışmıştır; İzmir’in gerçek durumunu Ankara’dan tanınmanın olanağı olmadığına göre, bu işin mıntikalarda vali ve kaymakamlara bırakılması gerekiyordu⁷⁸. Önemli bir demografik inceleme yapmış olan C. Geray da bu durumu, “*olaylar çıktıkça ve zorlandıkça tedbir alınması yoluna gidilmiştir*” diye niteler⁷⁹.

Yurdun dört bir yanına dağılmış durumda bulunan terkedilmiş evlerin ve benzeri taşınmazların onarımı, göçmenlere yerleşmeleri için dağıtılmaları amacına dönük olarak, büyük önem taşıyordu. Kaçan Rumlardan artakalan binaların hemen geneli oturulma durumunu kaybetmiş, onarım muhtaç bir duruma gelmişlerdi; uzmanlıkla büyük ilgisi olan göçmen iskânî işlerini “*salahiyetle tedvir edecek unsurları bulmak*”, iskân ve imar işlerini sahip olduğu sermaye ve araçları tedarik etmenin olanaksızlığı içinde⁸⁰ bu emvalden yararlanmak, büyük bir gereksinimdi.

Kasım 1923’te, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, iskân mıntıklarındaki onarıma muhtaç terkedilmiş malların onarımına başlanmak üzere, iskân alanlarında kurulmuş olan iskân komisyonlarına emir verdi. Vekâlet ayrıca, onarılan binaların bekçiler tarafından korunmasını da istiyordu. İlk aşamada Samsun, İzmir, İstanbul ve Trakya mıntıklarındaki onarımın büyük çapta yapılması; onarım için gerekli para, araç ve gerecin, onarımı mümkün olmayan terkedilmişlerin satışından sağlanması ve ayrıca enkazlarından yararlanılması da kararlaştırıldı. Bunun için kurulan İmar Komisyonları, valinin başkanlığında, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti me-

⁷⁶ Ö.L. Barkan, “Türkiye’de Muhacir İskânî İşleri...”, ss.204-223.

⁷⁷ *A.g.y.*, s.204.

⁷⁸ *Ahenk*, 26 Mayıs 1924.

⁷⁹ C. Geray, *a.g.y.*, s.22.

⁸⁰ *İskân Tarihçe...*, s.13.

murlarıyla, nafia mühendisi; Jandarma kumandanlığından, belediye meclis azalarından birer kişiden oluşuyordu⁸¹. İzmir'de mıntika müdürü olarak atandıktan sonra İhsan Paşa, onarım işleriyle doğrudan ilgilenmeye başladı. Bu işte, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden her türlü yardım görülmekteydi⁸². Göç olayının kış aylarında başlaması, onarım işlerini yavaşlatmasına karşın, "istilazede" kasaba ve köylerde onarım ve inşaat işleri, büyük bir gayretle devam ettiriliyordu⁸³. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin elinde bulunan araç-gereç ile, İngilizler'den satın alınan bir kısım barakalık sac, iskân mıntikalarındaki tamiratta kullanılıyordu⁸⁴. Gelecekte vasıflı inşaat ustalarının imar işlerinde üstleneceği işlev bilindiğinden, usta yetiştirilmesi için İzmir, Ankara ve İstanbul'da kurslar düzenlenmiş; usta ve amelelikle geçinen Rumeli Türklerinin öncelikle yurda getirilmeleri için, ilgili makamlara emirler verilmişti⁸⁵. Onarım için vekâletün paraca sıkışması kaçınılmaz olduğundan, iskân alanları dışındaki evlerin satışından ve enkazından yararlanılıyordu⁸⁶. İnşaatlarda kullanılacak kerestelerin sağlanması için mıntika müdürlükleri kerestecilerle müzakereler yaptılar⁸⁷. Bir süre sonra İzmir mıntika merkezinde bir inşaat heyeti oluşturuldu; bu heyet, mıntika içindeki vilayet, kaza ve köylere mimar, usta ve amele göndermekte ve harap haneleri oturulacak duruma sokmakla uğraşmaktaydı⁸⁸. Vekâlet, terkedilmiş taşınmazların onarım masrafı olmak üzere, vilayetlere 300.000 lira gönderdi; 1924 yılı Martı'nın sonuna değin Türkiye'nin genelinde bini aşkın hanenin onarımı tamamlandı; yine de onarılmayı bekleyen pek çok ev bulunuyordu⁸⁹. 9 Aralık 1923 tarihli bir talimatname hükmü uyarınca, kasaba ve köylerdeki terkedilmiş binalardan, göçmen yerleştirilmesi gerekenlerin hızla iskâna yarar duruma getirilmelerine çalışıldı. İşgal edilen

⁸¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Teşrinisani 1923.

⁸² *Türk Sesi*, 11 Kânunusani 1924.

⁸³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1924.

⁸⁴ Evlerin onarımı için Urla'da 2.000 kişilik bir inşaat işçi ve amele grubu oluşturulmuş, bunlara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti malzeme yardımında bulunmuştur. *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Kânunusani 1924.

⁸⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, aynı sayı.

⁸⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani 1923.

⁸⁷ Onarım için gereksinim duyulan kerestenin sağlanması işi, büyük eleştirilere neden olmuştur. Kereste fiyatları açısından en pahalı kent, İzmir'di Bunun nedeni, hem keresteye pek gereksinim oluşu, hem de örneğin İnebolu gibi uzak bir yerden geliyordu. 1923 yılında İzmir'de bir metreküp kerestenin satış fiyatı 25-50 lira arasındaydı. Taşıma gemilerle yapıldığından, taşıma ücreti, kerestenin satış fiyatını etkiliyordu. Bir metreküp kereste başına 10 lira nakliye, 5 lira da vergi alındığından, Karadeniz'de 25 liraya alınabilecek kerestenin fiyatı, İzmir'de 45-50 lirayı buluyordu. Bu konuda meclisteki eleştiriler bkz. *TBMM Zabıt...*, D.II, İ.I, C.V, Ankara, 1968, ss.34-36.

⁸⁸ *Türk Sesi*, 10 Şubat 1924.

⁸⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1924.

terkedilmiş malların boşaltılması sürerken, 11 Ekim 1923 tarihli İcra Ve-killeri Heyeti'nin onayına dayanarak, İmar ve İskân Komisyonları aracılığıyla, binaların çatı aktarması, kapı ve pencere tamiri v.b. küçük onarımı ile uğraşıldı⁹⁰. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca evlere değer biçileceğine göre, onarılan evlerin onarımdan önceki durumları, onarılmayacak biçimde olup yıkılan evlerin enkaz değeri, onarım için kullanılan malzeme, işçilik ücretleri, onarım harcamaları için ayrı ayrı tutanaklar düzenlenmesi, her ay sonunda yapılan işlerden vekâlete haber verilmesi, iyi durumda olan binaların ise, bir bekçi teşkilâtı tarafından korunması kararlaştırıldı⁹¹.

Aydın, Manisa, Salihli, Alaşehir, Gördes gibi yerleşim merkezlerinin yeniden inşa ve onarımı için önlemler alındı; onarım işlerini "tanzim ve teftiş vazifesiyle işgal ve ihtiyacı mahalliye tetkik" etmek üzere, mühendis müfettişler görevlendirildi. Yerli kerestelerden takma evler inşası için, Samsun ve İzmir havalisinde birer fabrika kurulması hususunda bir Alman şirketiyle müzakerelere bile başlanmıştı⁹². Şubat 1924'te, İzmir ve çevresindeki iskân olayını yerinde görmek amacıyla İzmir'e gelen Mustafa Necati, Urla ve Foça'da teftişte bulunmuş, terkedilmiş evlerin onarımı işleriyle yakından ilgilenmişti⁹³. Haziran 1924'ten sonra, İzmir ve çevresindeki evlerin onarımı yavaşlamış, numune köylerin yapımına hız verilmişti⁹⁴.

Üzücü ve acı olan bir başka konu da, göçmenlerin gelmeye başlamasından sonra bile, terkedilmiş evlerin tahrip edilmesine devam ediliyordu. Terkedilmiş evlerin büyük kısmı, Türk-Yunan Savaşı ile zaten tahrip edilmişti; daha sonra "fuzûlî işgâle" uğrayan bir ev, ilgili makamlarca boşalttırdıktan sonra, bu kez de boş olduğu halde tahribe uğruyordu; bu nedenle işgale uğrayan evler birden bire boşaltılmadı; göçmenler geldikçe, onların yerleştirilmeleri için gereksinim duyuldukça boşaltma yoluna gidildi⁹⁵. Bu nedenle, "memurin-i mülkiyeyi ve inzibatiyeyi emvâl-i metrûkeyi muhafaza hususunda daha fazla tedbir ittihazı için ikaz" etme yolu tutuldu⁹⁶.

⁹⁰ İskân Tarihçe..., s.22.

⁹¹ A.g.e., s.23; Hâkimiyet-i Milliye, 18 Teşrinisani 1923.

⁹² Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1924.

⁹³ Türk Sesi, 10 Şubat 1924; Necati Bey'in İzmir gezisinin ayrıntıları: K. Arı, a.g.e., ss.91-94:

⁹⁴ İhsan Paşa'nın yerine 4. İskân mıntıkası mıntika müdürü olan Cemil Bey'in, bir gazete muhabirine anlattıklarına göre, o güne değin, dört ay zarfında İzmir'de, Şubat'ta 208, Mart'ta 1206, Nisan'da 919, Mayıs'ta 407 olmak üzere, toplam 2360 ev onarılmış ve "kabil-i iskân" duruma getirilmişti. Türk Sesi, 3 Haziran 1924.

⁹⁵ Bkz. TBMM Zabıt..., D.II, İ.II, C.VII/1, Ankara, 1968, s.1047; yine bkz. a.g.e., s.1044; "İstihbaratımıza nazaran, bugün yarın şehrimize muvasalatlarına intizar olunan bir kaç bin kişilik muhacirinin iskânı için beş-altı yüz hanenin derhal tahliye ettirilmesi emri verilmiştir." Ahenk, 19 Mayıs 1924.

⁹⁶ TBMM Zabıt..., s.1047.

Bütün bu olumsuz koşullara karşın, pek çok yerde harcanan emeğin iyi sonuçları alındı. Onarım için harcamalarda bütçe mevzuatına uymak büyük zaman kaybettirdiğinden, işlerin hızla ilerleyebilmesi için, 50.000 liradan fazla ödeme gerektiren sorunların daha çabuk çözümünü sağlamak amacıyla, her iskân mıntıkasında "*Muhâsibi Mesullükler*" oluşturuldu; böylece, bunlar tarafından vekâlete havale edilen avanslar, mal sandıkları tarafından, mıntika müdürlерinin onayı ile ödenebiliyordu. Daha sonraları, Muhâsibi Mesullükler tasfiye edildiğinde, bunlara ait pek çok sorun tasfiye edilemediği için, harcamaların önemli bir kısmının nerelere yapıldığı gizli olarak kalmıştır⁹⁷.

Terkedilmiş malların korunması ve onarımı ile ilgili sorun, zaman zaman göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra da devam etti. Bu sorunun önemli bir boyutu da, doğrudan doğruya, herhangi bir terkedilmiş eve yerleştirilen göçmenin parasal durumu ve kültür seviyesi ile ilgiliydi. Sorun şu noktalarda düğümleniyordu: Herhangi bir terkedilmiş taşınmaza yerleştirilen bir göçmen ailesi, çoğu zaman bu eve bakabilecek parasal güce sahip olabiliyor muydu? Yerleştirme sırasında, "*dağlıyı ovaya, ovalıyı dağa*" yerleştirme gibi, uğraşısı ile ilgili bulunmayan ortamlara yerleştirilen göçmenler, işine yaramayacak bir terkedilmiş malı ne ölçüde ve hangi amaçla koruyabilirdi? Yine, bir göçmen ailesine verilen bir terkedilmiş taşınmaz, onun toplumsal seviyesi ile uygun olabiliyor muydu? Bunlar birer çelişki yarattığı durumlarda, evler üzerinde görülen davranış biçimi ne gibi sonuçlar yaratıyordu?

Sorun gerçekten de önemliydi. Bir çok göçmen ailesi, bakamayacakları büyüklükteki evlere yerleştirilmişlerdi. Bu tür ailelerin evler ile ilgili yarattıkları sorunu M. Şevki, "*Hemen Yapmal*" isimli yazısında ele aldı. Bu yazıda duruma değinirken o, bu insanlar için "*Evlere layık olmayanlar oturuyor.*" demek istemediğini belirterek, sözlerini şöyle devam ediyordu: "*Bir adam ki, bakamayacağı bir eve girerek, kırılan camını yaptırmaz. Sökülen bir tahtasını çaktıramaz. Badanasına vesaire bakamaz, o halde tedricen harabolur. O adam da, bitnetice harabeyi terke mecbur olur. İşte bir zarar ki, hem kendine, hem hükümete, yahut işgal etmekte bulunduğu hanenin ait olduğu mutasarrıfa ait... Bununla beraber zarar, heyet-i umumiyesi itibarıyla memlekete taallük da ediyor*"⁹⁸.

Yazar kendi mevkileriyle pek uygun olmayan evlere yerleştirilmiş kişilerin, evlerin camını, çerçevesini, kapısını satıp yediklerinin bilindiğini, pa-

⁹⁷ *İskân Tarihçe...*, s.27.

⁹⁸ *Ahenk*, 12 Haziran 1924.

ra bitince de, bu kez o güzelim evi bir kaç yüz lira mukabilinde sattıklarının görüldüğünü söylüyor ve: "Bunlar iskân ve himayeye muhtaç insan değil, birer afettir. Hem oturdukları evi tahrip ederler, hem devleti izrar ederler, hem memleketi, hem muhtac-ı iskân olanları süründürürler. Tuhaf şu ki, bu kabil eş-hastan bazılarına hükümetçe ihbarname tebliğ olunmuş ve bunlar da -'Hükümet bize zûlm işliyor!'- diye bize gelip şikayet ediyorlar" diye devam ediyor⁹⁹.

O, mübadeleye tabi olmayan emvalin "kanunun tarifi veçhile" zarar gören yerli halka temlik edilmesini, mübadele kapsamına girenlerin de, ciddiyetle korunup göçmenlere "temlikinin" azami surette yapılması gerektiğini belirterek: "Yoksa İzmir'i iki sene sonra göreceğiz ki, İzmir değil" biçiminde, kaygılarını dile getiriyor¹⁰⁰.

Bu tür kaygıların gerçek payı, acı sonuçlarıyla kendisini gösterdi; yanlış iskân uygulamalarının sonuçları, kentte, kasabada, köyde; evler, bahçeler, bağlar, tarlalar, Mehmet Şevki'nin bu işte pek acele davranıp "emvâlin harabolmasını önlemek" gibi haykırışlarına karşın¹⁰¹, açimasızca tahrip edildiler¹⁰². Bunun nedenleri arasında göçmenlerin, hatta harikzede, felaketzede

⁹⁹ *Ahenk*, aynı sayı.

¹⁰⁰ *Ahenk*, aynı sayı; M. Şevki, basma yazılarında da konuyu ele aldı. O'na göre İzmir demek bu evler demekti. Ortaya attığı ilginç öneri ise, bu evlerin bedelinin belirlenip, böyle göçmenlere verilmeseydi. *Ahenk*, 26 Haziran 1924.

¹⁰¹ Örneğin: *Ahenk*, 27 Haziran 1924.

¹⁰² "... Burası benim... içinde en güzel günlerimi geçirdiğim yer değildi. Şu sağ tarafımdaki kapısız, penceresiz, çatısız yükselen dört duvar, bir zamanlar bahçesinde yüzlerce çocuğun oynadığı mektep olamazdı. Şu önündeki ulu çınarın dibinde, böyle bataklık ortasında bir taş yığını değil, dört göztlü bir çeşme olacaktı... Köyü baştan başa doluştım... Yıllardır boş duran evlerin ne kapıları, ne pencereleri hatta ne de döşemeleri kalmıştı. Sekiz-on odalı koskoca evlerin sahipleri bile, pencerelerine tahta çiviledikleri birer odasına dolmuşlar, öteki odaların dolap kapılarına ve çerçevelerine kadar bütün tahta kısımlarını kışın söküp yakmışlardı. Onları, karlı havada birkaç yüz metre ötedeki çam ormanlarına gitmekten alıkoyan mukaddes tembellik karşısında, garip bir ürperti duyarak dolaşmaya devam ettim... (Çocukluğunu geçirdiği eve gider). Yukarı kattaki odaların da bütün kapıları, pencereleri sökülmüştü. Henüz döşemelere dokunulmamıştı amma, bütün duvarlar, hatta tavanlar bile, sanki kazma vurularak yıkılmış, delinmişti. Yanımdaki ihtiyara şaşkın şaşkın bakarak: '-Ne olmuş bunlara?', diye sordum. '-Bizden evvel gelenler para aramışlar... Namussuz gâvurların paralarını nereye sakladıkları bilinmez ki!'. Yerler koyun, keçi pislikleriyle doluydu. İhtiyar bunu da izah etti: '-Kış günü yukarı katlar soğuk oluyor, biz aşağı oturur, hayvanları, buraya kaparız. Pencerele de birer çuval çakarız. Ne yapacaksınız fukaralık'. Pencereden bahçeye bakacak oldum, gözlerim kendiliğinden kapanıverdi. Eskiden kayısı, erik ağaçlarının sıra sıra dizildiği, ortasında bir duvar gibi dümdüz şimsir fidanlarının uzandığı, beyaz güllerin asma gibi evin duvarını sardığı, yolları çakıl döşeli bahçede, şimdi bir köşeye yaslanmış ve eski kapılardan yapılmış bir tavuk kümesinden başka bir şey yoktu... İhtiyara üstünkörü bir 'eyvallah' savurarak merdivenleri ikişer ikişer indim ve sokağa fırladım... Şimdi oranın adı Şirince'dir, Şirince!', Sabahattin Ali, a.g.öyk., ss.166-176.

ve mültecilerin doğal acımasız davranışlarının, sosyal seviyelerinin bir göstergesi olarak ortaya çıkmasından başka, göçmen yerleştirilmelerindeki plândan çok plânsızlık olduğunu, bilmem vurgulamak gerekir mi?

Gelen göçmenleri, iskân mıntıplarında, "emvâl-i metrûk"e evlerine yerleştirmek, onları alacaklarına karşılık olarak mal sahibi yapmanın ilk evre-siydi; asıl sorun, onları gerçek bir üretici kitle haline getirmek, böylece devleti yük altından kurtarmaktı. Bu nedenle, 16 Nisan 1924 tarihinde, "*Mübâdeleye Tâbiû Ahaliye Verilecek Emvâl-i Gayrimenkûle Hakkında Kanun*" ile¹⁰³, 6 Temmuz 1924 tarihinde de *Emvâl-i Gayrimenkûle-i Metrûkenin Kanunen Hakk-ı İskânı Haiz Muhacirine Suret-i Tevziini Mübeyyin Talimatname-nin Meriyete Vazına Dair Talimatname*¹⁰⁴ çıkarıldı. Sözkonusu talimatname-de, gelen mübadil göçmenlere, "*emlâk, arazi ve eşcar-ı müsmire tevziatı*" öngörülüyordu. Buna göre her vilayet ve kaza merkezinde vali ya da kaymakamın başkanlığında birer dağıtma komisyonu oluşturulmuştu. Sözkonusu komisyonlar, ilk başta, paylaşılacak arazinin sınırlarını belirliyorlar, terkedilmiş mallar üzerinde hak iddia edilecek olursa, tasarruf belgelerine göre isbatını isteyebiliyordu. Talimatname gereği komisyonlar arazilerin krokilerini belirlemiş; araziler; mevki, verimlilik ve kuvvet açısından; "*âlâ evsat, ednâ*" -(yüksek, orta, düşük)- olmak üzere üç dereceye ayrılmış; derecelendirilen arazinin kaç kişilik ailenin geçim koşullarını sağlayacağı komisyonlarca belirlenmiş; daha sonra her haneye isabet edecek oranın belirlenmesi, kura çekimi ile yerine getirilmişti. Ortalama beş nüfustan oluş-an bir çiftçi ailesine, verimlilik derecesine ve büyük kentlerde ise, iskele, şimendifer istasyonlarına uzaklıkları gibi niteliklerine göre, dağıtılacak ter-kedilmiş mallar, şu şekilde belirlenmişti:

Arazi	Asgari (dönüm)	Azami (dönüm)
Âlâ	50	75
Evsat	75	100
Edna	100	140

Tütün (Verimliliğe göre)

Birinci mevki	12-15 dönüm (Samsun, Bafra gibi)
İkinci mevki	15-20 dönüm (İzmir, İzmit gibi)

¹⁰³ *Düstur*, C.V, 3. tertip, Ankara, 1969, ss.430-432.

¹⁰⁴ *A.g.e.*, ss.648-655; özet olarak bkz. *İskân Tarihçe...*, s.29-33.

Sebze Bahçeleri

Büyük şehir ve civarı	5-10 dönüm
Uzak yerler	10-15 dönüm

Bağ (Dönüm olarak)

Birinci derece yerler	6-10 dönüm
İkinci derece yerler	10-15 dönüm

Zeytinlik (Ağaç olarak)

Birinci derece yerler	100-120 ağaç
İkinci derece yerler	120-150 ağaç
Üçüncü derece yerler	150-200 ağaç

Bu kaba tablonun¹⁰⁵, uygulamaya dönük ayrıntıları da vardı. Talimatname hükümleri gereği, yabani ve aşısız genç zeytin ağaçlarının beş adedi bir ağaç hesap olunuyordu. Portakallık ve limonluklar gibi mallarda oranın ne olacağı belirlenmemiş, geçimi sağlayacak oranın saptanması “*örf-i mahalliye*” bırakılmıştı. Ziraat arazisi, bağ, bahçe, zeytinlik bulunan yerlerde yapılacak dağıtım da, “*galip cinsler*” esas sayılmış, diğerlerinin oran dahilinde tamamlayıcı olarak ilavesi uygun görülmüştü; yine, köylere yerleştirilecek sanayi erbabı ile mektep öğretmenlerine belirli haklarının yarısı derecesinde ilaveler yapılacağı, göçmenler arasında ziraat, doktor, baytar okullarından mezun veya yüksek okullarda okumuş kimseler varsa, bunlara bir misli fazla verileceği ve buna karşın, uzmanlıklarına göre köylünün sağlık ve ekonomik durumunu geliştirmekle sorumlu tutulacakları belirtilmişti. Bir yere iskân edilecek göçmenlerin sayısını, belirlemenin, mevcut ev sayısına bağlı olmayıp, arazinin genişliğine göre yapılacağı, fazla yerlerin paylaşım dışı bırakılacağı, talimatname gereği idi¹⁰⁶. C. Geray’ın da belirttiği gibi, göçmenlere dağıtılacak toprakların aile başına ortalaması, ülke ortalamaları karşısında küçümsenemezdi; fakat, toprakların bu derece küçük parçalara ayrılmasının, verimi azaltıcı bir etkisi olduğu da, unutulmazdı¹⁰⁷.

¹⁰⁵ *Düstur...*, s.651; ailenin nüfusu beşten fazla olduğunda, her nüfus için “*âlâ*” araziden 8-10, “*evsat*” araziden 10-15, “*edna*” araziden 15-20; tütün arazisinden 2-3; bağ-bahçeden 1,5-3 dönüm; zeytin ağaçlarından da, 20-30 adet fazla verilmesi kararlaştırılmıştı. Bkz. *a.g.e.*, s.652.

¹⁰⁶ *A.g.e.*, ss.649-654; *İskân Tarihçe...*, ss.29-31.

¹⁰⁷ C. Geray, *a.g.y.*, s.26.

16 Ekim 1924 tarihinden bu yana, İzmir'deki mübadil göçmenlere emlak ve arazi dağıtımına başlandı. Bu tarihte yayınlanan bir duyuruda, mübadil göçmenlerin tasarruf senetleriyle, mıntıklarındaki iskân müdüriyetine ve memurlarına başvurmaları istenmekteydi¹⁰⁸. Bu duyuru ile başvurular başlayınca, olayın güç olan yanlarından birisi daha ortaya çıktı: Mal dağıtımının adaletili ve düzenli olarak yapılabilmesi için, göçmenlerin ellerindeki tasarruf senetlerinde, Rumeli'de bıraktıkları malların değerinin kayıtlı olması gerekiyordu; yine, tasarruf senetlerinde kayıtlı malın cins ve değerine göre, göçmenin yerleştirileceği iskân alanında, uygun değerlere sahip terkedilmiş mal bulunması, işleri kolaylaştıracak bir durum yaratmalıydı; oysa, *vakıfname*, *mülkname*, *ilâm*, *temessüt* v.b. tasarruf belgeleri, Yunanistan'dan bir an önce Anadolu'ya gelmek için yola düşmüş mübadil göçmenlerin elinde bolca bulunuyordu. Bunların hemen hemen hepsi değersiz ve iskân işlerini karıştıracak nitelikteydi; çünkü, mübadil alanlara ait emlak, arazi sahiplerinin çoğu, atadan-dededen kalan gayrimenkul mallarla alakadar olma zorunluluğunu hissetmediklerinden, bunlar, ilk işlem tarihlerinin değerlerini taşıyorlardı. Bazı göçmenler tasarruflarındaki mallarla ilgili olarak tapu edinme gereğini bile görmediklerinden, kayıtlı olan mallar bile "*intikal*" işlemi görmemişti. İşlem tarihleri olmadığı için de, genel kayıtlardan kayıt sureti ve değeri sağlanmasına olanak yoktu¹⁰⁹.

Rumeli'de terkedilen taşınmazlarla, Türkiye'de kalan Rum taşınmazları arasında tür olarak da uygunluk yoktu. Mal dağıtımı, yerel düzenleme kaydıyla yapıldığından, bunun düzenli olarak uygulanması olanaksız gibi bir şeydi. Örneğin, Rumeli'de, İzmir ve Aydın'ın üzüm ve incir alanlarına eş değerde yerler yoktu. Zaten alan seçiminde iklim, uğraşı türleri gibi özellikler, hakkıyla dikkate alınmamıştı. Bu nedenle, iskân alanlarına gönderilen göçmenlere, hak ettiklerine karşılık olarak, terkedilmiş mallardan hak vermek olanağı pek azdı¹¹⁰.

Tasarrufu belli olmayan belgeler sayılamayacak kadar fazlaydı. *İlâmlar*, *fermanlar*, *vakıfnameler* ve *sipahi senetleri*, *terhinat senetleri*, Selanik'in yığın yerlerine ait *bonolar*, *icar* ve *isticar mukaveleleri*..., kısaca, tasarruf hakkını doğrulayan bütün belgeler, "*eşkâl ve merasimi*" tabii tutulmuşlardı¹¹¹. Mübadillerin terkettikleri malların değerleri yazılı olmayanlarının

¹⁰⁸ Duyuru için bkz. *Ahenk*, 16 Teşrinievvel 1924.

¹⁰⁹ *İskân Tarihi*..., s.45; göçmen sorunlarında, mal dağıtımı ile ilgili olarak karışıklığa en fazla nedeni, bu durum yaratmıştır; bu nedenle, iskân işlerinde pek çok göçmen, varılan sonuçtan yakınır bir tavır almıştır. Bkz. Ö.D. Tesal, *a.g.y.*, ss.302(46)- 308(52).

¹¹⁰ *A.g.e.*, s.46.

¹¹¹ *A.g.e.*, s.47.

değerinin saptanması, bunlarda meydana getirildiği ileri sürülen değişikliklerin saptanıp, rakamlarla belirlenmesi pek zordu. Bu zorluk, mal dağıtımının uzamasında en önemli etkendi¹¹².

Bu tür olumsuz etkenler, onaylanamaz türde sorunları içeren sonuçlar yarattı. Tesal'ın da belirttiği gibi, bazı açığöz mübadiller, tevfiz ve tasfiye görevlilerini sahte kıymet takdiri beyanları ile, "ikna ve itma" ederek, hakları olmayan belgelerde... Yunanistan'da bıraktıkları mal varlıklarının çok üstünde mallara sahip oldular. Yine, mübadeleye dahil olmayan kişilere verilen bonolar üzerinde "spekülasyon" yapmak suretiyle pek çok kimsenin servet sağladığı dahi olmuştur. Yunanlılar'ın sebep olduğu zararlar yanında, bu tür yolsuzluklar da, devlet ve hakka saygılı mübadil ve gayrimübadilleri başkaca zarara uğratmıştır¹¹³.

Göçmenlerin yerleştirilmesinde düşülen en büyük yanlış, daha önce de belirtildiği gibi, göçmenlerin uğraşı alanları dışındaki yerlere yerleştirilmelerinden kaynaklanan ürün kaybı ve bunun sonraki evlere bıraktığı yeni sorunlardı. İskân alanlarını saptamak amacıyla toplanan kurullar, bu konu üzerinde durmuş, olumsuz olarak ortaya çıkabilecek sonulara dikkat çekmişlerdi; ama göçmenlerin kısa bir süre içinde, büyük kitleler halinde göçü, bu göç olayının yarattığı sosyo-ekonomik baskılar, ne ölçüde başarılı bir yerleşme işine olanak tanıyabilirdi? Bu sorun karşısında duyulan kaygı, sürekli olarak yaşanmıştır; öyle ki, Aralık 1923'te, Bornova Ziraat Mektebi'nde, Garbi Anadolu Ziraat Müdürlüğü ile, Ziraat Mektebi temsilcilerinden oluşan küçük bir kongre toplanmış, özellikle 1923 yılının üzüm, incir, tütün üretim ve pazarlamasında şanssız bir yıl olmasından dolayı, alınması gerekli önlemler konuşulmuştu¹¹⁴. Konu açısından bu kongrede önem taşıyan şey, gelecek mübâdil göçmenler için alınacak önlemlerin de gündeme gelmesiydi. Genel amaç, bilinçli, bilgili bir ziraatçı Türk köylüsü yaratmak olduğundan, konu üzerinde önemle duruldu; Bursa, Manisa ve özellikle de İzmir vilâyeti gibi tekedilmiş bağların çokca bulunduğu yerlerde, "...muhacirin bağcılığa ait malumatları nakus olduğundan, metrük bağları alacak zevatın budama, ilaçlama, üzüm kurutma gibi yanlış ameliyatta bulunma-

¹¹² A.g.e., s.48; "1929 senesinde, takdir-i kıymet hususunda basit formüller ve yeni hükümler kabul edilip takip ve murakabeye mülkiye müfettişleri memur edilmeseydi, geçen müddetler zarfında neticelenen dosyalara nazaran, mevcudun itimatı yarım asırlık bir zaman sonucu olacaktı" A.g.e., s.48.

¹¹³ Ö.D. Tesal, A.g.y., s.308(5,2), dn: 1; "Gelenlerin çoğu meteliksizdi. Para yedirep işlerini göndüremeyince hepsi bir yana dağıldı... Rumeli'de koca çiftlik bırakan adama yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyün de bir baskısı olan burada üç fabrikaya sahip çıktı." S. Ali, a.g.öyk., s.17.

¹¹⁴ Ahenk, 26 Kânunuevel 1923.

larına meydan verilmemek üzere" eğitilmeleri kararlaştırılmıştı¹¹⁵. Gerçekten bağ dağıtılacaktı ama bağcılıktan anlamayan göçmenler, gelecek için çözümü zor kayıplara neden olabiliyorlardı; "... vilayette bağcılara fevkalade lüzum olduğundan", Vali Aziz Bey, Giritli bağcı göçmenlerden bin kişilik bir kafilenin Urla'da iskânına izin verilmesini, "memleketin menafii namına", telgrafla vekâletten istedi¹¹⁶. Girit eşrafının ötedenberi ticari, iktisadi ve "vaktiyle İzmir'e hicret etmiş akarabıyla mevcut münasebeti ve bir kısm-ı mühimminin İzmir'de sahib-i emlak ve ticarethanelerle alaka ve icihatları olması itibarıyla", İzmir'de iskânlarının temin edilmesiyle, İzmir ve çevresindeki "metrûk" bağ ve zeytinliklerde gösterecekleri yararlılık biliniyordu; hatta böyle bir arzu, İzmir Muhacirin-i İslamiye Muavenet Yurdu tarafından Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nden telgrafla "temenni" edilmişti¹¹⁷. İzmir vilâyetinin en önemli ürününün çekirdeksiz üzüm olmasına karşın, İzmir'e gönderilen göçmenlerin çoğu bağcılık işlerinden anlamayan ve bu işlerle pek uğraşmamış kişilerdi; vilâyetin pek önemli bir serveti olan bu bağlar bakımsızlık yüzünden "harabeye" dönüyorlardı; bu durum, zeytinlikler için de geçerliydi¹¹⁸. Bunlar da vaktiyle bir kaç yıl süreyle kiraya verilmiş, kiralaayan kişiler tarafından belirli bir süre işlenmiş, emek harcanmış, para sarfedilerek "İmar ve muhafaza" edilmişlerdi. Bir kaç kez bu bağlar müstecirlerin ellerinden alınarak göçmenlere verilmek istenmişti; fakat itirazlar güçlü sesle çıktığı için, bu düşünce, büyük ölçüde gerçekleşmemiştir. Mehmet Şevki'ye göre bu bağlar "metrûk" tu ve göçmenlere aitti; ne var ki, "müstecirler (de) yerden göğe kadar haklı" idiler; göçmenlere ait olan hukukun "sühûletle" ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde sağlanması için, hükümetin çok daha önceleri gerekli önlemi alması gerekiyordu. Yine, bu bağların zamanında kiraya verilmemesi gerekirdi. Oysa hükümet hesapsız-kitapsızca bunları kiraya vermiş, üstelik bir de kira mukavelesi imzalamıştı. Bu nedenle, mukavelede olmayan "hususiyet" için Mehmet Şevki şöyle diyordu: "Bir bağ, bir bahçe, bedel-i icarı iade olunmak şartıyla, senenin herhangi bir mevsiminde müstecirden geri alınamaz. Mesela müstecir bir sene mütemediyen çalışır, çalıştırır. İsticâr ettiği bağı, güzelce imar eder. Bağ yetişir, mahsul mevsimi gelir, üzüm toplanacağı anda müstecirden bağ geriye istenir ve 'bedel-i icar iade

¹¹⁵ Ahenk, aynı sayı.

¹¹⁶ Ahenk, 28 Kânunuevvel 1923.

¹¹⁷ Ahenk, 23 Kânunuevvel 1923.

¹¹⁸ TBMM'nde, Reşat Bey'in anlattıkları: TBMM Zabıtı..., D.II, İ.II, C.VII/1, Ankara, 1968, s.1048; "Buraya getirip oturtukları mübadillerin... kabahati yoktu. İskeçe'nin, Kavala'nın tütüncüleri..., zeytinden, incirden ne anlasınlar? Ağaç dediğin bakım ister, masraf ister... Muhacirler iki sene üst üste mahsul alamayınca ya kestiler, ya sattılar." Bkz. S. Ali, a.g.öyk., s.172.

olunacak' denir. İşte bizim hususiyet demek istediğimiz bu noktadır ki, böyle bir şey olamaz”¹¹⁹.

Mehmet Şevki, bu insanların da zarar görmüş, acılar tatmış insanlar olduğunu, perişan haldeki bağların bunlar sayesinde az-çok iyi bir duruma geldiğini belirtip şöyle devam ediyordu: “Şimdi iltifat görmeyen bu bağlar ne halde iseler, bu anda mahsulüyle cazip, görünen bağlar da o halde idiler. Onlara azimkar insanlar baktılar, emek ve para sarfettiler. Ve böyle mahsulüyle cazip hale getirdiler”¹²⁰.

Mübadele göçmenlerine, taşınır türden terkedilmiş malların bir kısmı, kullanmaları için dağıtıldı. Özellikle mısır, buğday, arpa, darı, burçak gibi tarım ürünleri, göçmenlerin tohumluk olarak kullanmaları gibi, önemli bir işe yaradı¹²¹. Kimi zaman, dağıtılan tarlalar ise, yerel makam sahiplerinin ön-ayak olmalarıyla, yerli köylüler tarafından, güzel bir dayanışma örneği olarak, imece usulüyle sürülüp ekildi¹²².

Başlangıcından sonuna değin, iskân işlerinin bir karmaşaya dönüşmesine neden olan önemli bir etken de, iskân edilen göçmenlerin iskân edildikleri mıntıkalarda, kendilerine verilmiş terkedilmiş taşınmazları beğenmeyerek, başka yerlere göç etmeleri idi. Bu nedenle, İzmir’de, esas iskân mıntıklarını terkederek sığınmış, bununla kalmayarak, essa iskân mıntıklarını terkederek sığınmış, bununla kalmayarak İzmir’de iskân hakkı isteyen pek çok göçmen aile bulunuyordu¹²³. Selanik’te yayınlanmakta olan *Yeni asır* gazetesi, Türkiye’ye gelen göçmenlere, yerleşme alanlarını terketmemelerini, kendilerine neresi gösterilirse orada oturmalarını önerirken¹²⁴, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti de, bu gibi ailelerin bir kez daha iskân hakkına sahip olmadıklarını bir tamim ile açıklamıştı¹²⁵. 17 Ocak 1924 tarihli tamimde, bu gibi göçmenlerin “iskân hakkından feragat” ettiklerine dair, “taahhüt senedi” verecekleri duyuruluyor, “harp ve işgal gibi mecburiyetler haricinde mahallî iskânlarını ‘hotbehot’ terkettikleri anlaşılmanın, muhtaç dahi olsalar, tekrar iskân edilmeyecekleri” belirtiliyordu¹²⁶. Bu göçmenler, başta onla-

¹¹⁹ *Ahenk*, 3 Ağustos 1924.

¹²⁰ *Ahenk*, aynı sayı.

¹²¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1924.

¹²² Türkiye genelinde, 1923-1933 yılları arasında, tarımla uğraşan çiftçi göçmenlerin üretici duruma gelmelerini sağlamak amacıyla yapılan yardımlar toprak, kredi, tohumluk ve tarım araçları olarak sınıflandırılıyor. Sayısal oranlar için bkz. C. Geray, *a.g.y.*, ss. 35-38.

¹²³ *Ahenk*, 22 Mayıs 1924.

¹²⁴ *Ahenk*, aynı sayı.

¹²⁵ Tamim için bkz. *İskân Tarihçe...*, ss.35-38.

¹²⁶ *A.g.e.*, s.37.

rın sicillerinin kaybedilmesi olmak üzere¹²⁷, pek çok sosyo-ekonomik sorunlar yaratmaktaydı.

Böylesine bir iç göç olayının nedenleri nelerdi? Bunun en belirleyici nedeni, yerleştirilen göçmenin sahibi olduğu "emvâl-i metrûke"yi beğenmesiydi. Bu nedenle göçmen, ya daha iyi geçinme koşulları olan yeni bir yer arıyor, ya iskâna sağlanamadığından bizzat kendi başını kendisi kurtarmaya çalışıyor; ya da, başka bir yere yerleştirilmiş olan komşu veya akrabalarının yanına, -çoğu zaman onların çağırması üzerine- göçüyor¹²⁸; ama acı olan şey, göçmen işlerine gereksiz olarak müdahale eden bazı kişiler tarafından, daha iyi bir yere iskân edilecekleri vaadine kapılarak, ellerinden paralarının kapılması, eşyalarının soyulmasıydı. Bu tür kişiler, bazı göçmenleri daha iskân mıntıklarına gitmeden, yerleştirileceği iskân alanına aykırı olarak kuşku içine düşürüyorlardı. Göçmen için elinden parasının alınması, iskân alanını bırakıp gittiği yeni yerde kendisine telkin edilenlerin hemen hemen hiç bulunmayışı, buralarda ser-sefil oluşu ve üstelik de, tamim gereği olarak devletçe iskân hakkını kaybedişi, çok zor günler geçirmelerine neden oluyordu. Sorunun önemini gören vekâlet, "vaki olacak (bu gibi) tekliflere kıymet ve ehemmiyet verilmemesini" istiyor, eğer göçmenlerin bir arzuları varsa "rüese-yı memurin-i mülkiyeye ve iskân vekâleti memurlarına veya doğruca vekâlete müracaat eylemelerini" ve bu gibi kişilerin "muamele-kanuniye icrasına tevessül" olunduğu tebliğ olunuyordu¹²⁹.

Mehmet Şevki, "Bir Tavsiye" isimli yazısında bu konuya ayrıntılarıyla değindi. O, bu yazısında, sözkonusu sorunun üç önemli yanını şu şekilde dile getirmekteydi: "Fihakika bazı aileler hükümetçe kendilerine irae olunan iskân mıntıklarını terkederek, başka mıntıklara gitmektedirler ki, bu suretle hareketle hem kendilerini hakk-ı iskândan mahrum bırakıyorlar, hem lüzumsuz şikayetlere vesile oluyorlar, hem iskân işlerinin karışmasına sebep teşkil ediyorlar. Elyevm şehrimizde hükümetçe kendilerine irae tahsis edilen iskân mıntıklarını terkederek gelmiş olan bir çok aileler görüyoruz"¹³⁰.

İşin ilginç yanı, iskân mıntikasını terkeden göçmenin, iskân hakkının ortadan kalktığını bilmesine karşın, yine de gittiği yerdeki emvâl-i metru-

¹²⁷ Bkz. A.g.e., s.33.

¹²⁸ "İskân mıntikası Samsun olan bir ailenin İzmir'de uzak-yakın bir tanıdığı oluyor. İzmir'deki o zat, o aileyi tereddüde mahal görmeden İzmir'e davet ediyor. İzmir'in güzelliğinden, İzmir'de hane bulunduğundan bahsediyor. Zavalı ailecik de bunun üzerine kalkıp İzmir'e geliyor. Ve hükümete beni iskân edin diye dayanıyor. Bu kabil aileleri İzmir'e davet edenlerin miktarı çoktur, desek, mübalağa etmiş olmayız." M. Şevki, "Vaziyet-i Muhacirin", Ahenk, 28 Mayıs 1924.

¹²⁹ Ahenk, 27 Mayıs 1924.

¹³⁰ Ahenk, 22 Mayıs 1924.

keden hak istemesiydi. Böylesine karmaşık sorunlar ortada iken, işleri daha da çatalaştıran bu soruna, ne ölçüde olumlu yaklaşım sergilenebilirdi? Aslında bir noktada göçmenler de haksız sayılmazlardı; çünkü, bazı ailelerin iskân edildikleri terkedilmiş emvâl, gerçekten onların geçimini sağlayamayacak kadar kötüydü¹³¹. Öyle ilginç "irae" olayları yaşanmıştı ki, bugün yaşayan ve o günleri görmüş olan göçmenler, hala bu durumdan yakınır- lar. Örneğin, tek bir arazi üstünde, bir göçmen ailesine toprağı ekip-biç- me, sebze-meyve yetiştirme ve böylece bahçe olarak kullanma hakkını ve- rilirken, diğer bir göçmen ailesine aynı arazi üzerindeki zeytin ağaçlarını kullanma hakkı verme; ya da büyükçe bir "emvâl-i metrûke" evini oda sa- yısına göre bölerek, iki küçük aileye birden verme gibi durumlar görülüyor, bu nedenle zaman zaman kullanma biçiminden doğan bir ta- kım tatsız olaylar da meydana gelebiliyordu.

Yerleştirmeden kaynaklanan acı sorunları, geçmiş sayfalarda ele aldık; nevar ki, "terk-i iskân" eden göçmen, gittiği yeni muntıkada da sorun yara- tıyor; örneğin, ister Rumlardan, ister Ermenilerden kalmış olsun, bir ter- kedilmiş ev ya da bağ-bahçe bulunca, burayı "fuzûli" olarak işgal ediyor- du. Gerçekten, terkedilmiş malın bulunduğu araziye iskân edilme hakkına sahip olan göçmenler, buraya geldikleri zaman, "terk-i iskân" ederek bir terkedilmiş emvâl-i işgal eden göçmenden, "işgâl ettiği emvâl-i metrûkeyi tah- liye" etmesi isteniyordu¹³². Mehmet Şevki bu konuda şunları söylüyor: "Şimdi bu kusuru neden dolayı görmeyelim ve niçin haklarına razı olmayanlara ait olan bu kusur, -hükümet muhacirine bakmıyor- şeklinde hükümette görülsün. Bura- da hükümet muhacirine değil, muhacirin kendi kendisine bakmamış oluyor. Bunun- la beraber bu kabil aileler İzmir muntikasına tefrik edilen ailelerin iskânını işgal ediyor. Feryat bir iken iki oluyor"¹³³.

Sorunlar ve eleştiriler uzayıp giderken, Başvekil İsmet Paşa, 26 Eylül 1924'te, iskân işlerinin on beş gün içerisinde sonuçlandırılmasına çalışıl-

¹³¹ "Muntikalarını terkederek şehrimizde yerleşmiş bir çok aileler var ki, işte mucib-i hayret olan bu kabil iddialarda bulunmaktadır. Gerçi hükümetçe irae olunan muntikaların her muhaciri behema- hal tatmin edecek vaziyette olduğu iddia olunamaz. Fakat ne yapalım ki, on seneden beri her çeşit düşmanla doğuşup duran Türkiye'nin hemen hiç bir yeri sükna-yı kadimeyi bile tatmin edecek vaziyete malik değildir." M. Şevki "Bir Tavsiye", Ahenk, aynı sayı.

¹³² Ahenk, aynı sayı.

¹³³ Ahenk, 25 Haziran 1924; "... Esasen iskân muntikalarını terkederek İzmir'e gelenler mübadeleye tabi bir ev elde etmeye muvaffak olsalar bile, kendilerinin hakk-ı iskânı olmadığı için bir eve sahip olamayacaklar ve İzmir muntikasında iskânı icabedenlere, kendi elleriyle oturdukları evleri teslim mecbur tutulacaklardır." Ahenk, 22 Mayıs 1924.

masını tebliğ etti¹³⁴. Sözkonusu tebliğinde İsmet Paşa, memurların, harikzedelerin vaktiyle iskân olundukları hanelerden çıkarılmamalarını, ancak altı odadan fazla evlerde iki memur ailesinin oturtulmasını; bekarlara birer oda verilmesini, özel ev olan memurların terkedilmiş evlerden yararlandırılmamasını, usulen iskân olunan göçmenlerin kanun gereği “emvâl-i metrûke”den yararlanacaklarını; yalnız, göçmenlerin oluru alınmak koşuluyla isteyen memurların kira vererek oturabileceklerini belirtiyor; yine o, kirayı belirlemek için belediye başkanlarının başkanlığında bir heyet oluşturulmasını, bu suretle göçmenin iskânı sağlanamazsa, “*devair-i resmîyenin işgalinde bulunan mebâni-i metrûkenin dahi tahliye olunarak muhacirlerin iskânına tahsis*” edilmesini istiyordu.

Böylesine bir tebliğin yayınlanması, felaketzede ve harikzedeleri, her an evinden atılmayı bekleyen “*muhtac-ı muavenet*” aileleri biraz olsun rahatlatı; ama, Mehmet Şevki'nin de belirttiği gibi, “*İzmir'de bu minval üzere iskân mesailini on beş gün değil, yüz on beş günde hal ve fazl etmek kabil olmaz*”dı¹³⁵; çünkü, her ne sebepten olursa olsun, İzmir'deki yığılma bu sorunun, azalma bile bir süre daha devam edeceğini gösteriyordu.

Gerçekten de öyle oldu. Özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na eğilimli mebuslardan aldığı sert ve yoğun eleştirilerden sonra¹³⁶, 11 Aralık 1924'te, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kaldırılarak, görevlerinin Dahiliye Vekâleti'ne bağlı bir genel müdürlüğe devredilmesiyle¹³⁷, göçmen yerleştirme işleri yeni bir evreye girmiş oldu¹³⁸. Vekâletin kaldırıldığı tarihe kadar ki evrede, göçmenlerin anayurda getirilme işleri hemen hemen tamamlanmış, az bir kısmı dışındakiler, iyi-kötü yerleştirilip mal-mülk sahibi yapılmışlardı; fakat, göçmenleri ilgilendiren ciddi sorunlar, değişik nitelikler kazanarak, bu yeni evrede de devam etti¹³⁹. Ekim 1924'te İzmir'de, yerleştirildikleri terkedilmiş evleri beğenmeyip, Yunanistan'daki mal varlıkları karşılığında değiştirilmesini isteyen 186 aile dışında, geri kalan göçmenler yerleştirilmişlerdi¹⁴⁰.

¹³⁴ *Ahenk*, 26 Eylül 1924; bu tebliğ daha sonra, dokuz maddelik bir tamim olarak yayınlandı: *Hâkimiyet-i Millîye*, 29 Eylül 1924.

¹³⁵ *Ahenk*, 28 Eylül 1924.

¹³⁶ Bkz. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972, ss.68-71.

¹³⁷ Bkz. *Düstur*, C.VI, 3. tertip, Ankara, 1953, s.18.

¹³⁸ Genel sorunlar için bkz. *İskân Tarihiçe...*, ss.53-55 ve d.

¹³⁹ Bu dönemde uygulanan göçmen yerleştirme politikalarını, Ş.S. Aydemir, “*Bir Savaşsızlığın Hikayesi*” olarak değerlendirir: *İkinci Adam*, C.I (1884-1938), İstanbul, 1976, s.316.

¹⁴⁰ *Ahenk*, 2 Teşrinievvel 1924.

Terkedilmiş malların uğradığı ilgisizlik, düzensizlik ve yolsuzluklar, daha sonraki dönemlere küçümsenemez yeni sorunlar aktardı. Göçmenlerin yerleştirilmesinde, böylesine önemli bir kaynaktan gerçek değeri ölçüsünde yararlanılabildiğini söylemek yanıltıcı olur¹⁴¹. Aslında bu sorun, göçmen yerleştirilmesinde karşılaşılan türlü sorunlara neden olan plansızlığın somut bir örneği olması açısından, özel bir önem taşır. 1923 Türk-Rum mübadelesi sonrasında göçmen yerleştirilmeleriyle ilgili uygulanan yanlış politikalar ve uygulamalar, değerli bir tarihçinin ortaya koyduğu biçimiyle, bir “*kolonizasyon plânı*” na olan gereksinimi gözler önüne sermiştir¹⁴²; ama, sorun günümüz Türkiye’sini hâlâ ilgilendiren bir evredeyken, böyle bir plânın daha geniş boyutlu ve kapsamlı biçimde ele alınarak, her an kullanılmak üzere elde hazır tutulması gerektiğini, bilmem anımsatmak gerekir mi?

¹⁴¹ Bir İzmir gazetesi, “*Emvâl-i Metrûke’ye Ait Hanelerde Kimler Sakin Bulunuyorlar?*” isimli bir yazısında, terk edilmiş mallardan ne kadar “*hoyrata*” yararlanıldığını gösteren ilginç bir örnek sergiledi. Muhabirlerin bir-iki mahallede yaptığı incelemede, mevcut evlerin 13’ünde “*hükümetten senevi 3-4 bin lira tahsisat alan mebuslar*”, 22’sinde Anadolu’lu, 11’inde muhacir süsü veren yabancı, 44’ünde memurlar, 27’sinde mübadillerin oturduğu, 9 evin ise boş olduğu ortaya konuluyordu. Gazete, “*hatır-gönüle bakarak yürütülen*” iskân politikasını, acı bir dille eleştiriyor. *Türk İli*, 21 Kânunuevvel 1924.

¹⁴² Ö.L. Barkan, *a.g.y.*, s.205.